

2000 YILI VE SONRASINDA YAPILAN ALAN ARAŞTIRMALARI BAĞLAMINDA GÜNÜMÜZ ANADOLU ALEVİLİĞİNİN HZ. ALİ TASAVVURLARI

Kamile ÜNLÜSOY (*)

Öz

Alevilik, inanç esasları Hz. Ali üzerine kurulu olan bir dinî oluşumdur ve kendine özgü Hz. Ali tasavvuruyla diğer dini gruplardan ayrılmaktadır. Alevî gelenekte Hz. Ali'nin menkıbevi şahsiyeti tarihsel şahsiyetinden daha fazla kabul görmüştür. Dolayısıyla Alevîliğin hem yazılı literatüründe hem de sözlü kültüründe Hz. Ali'yle ilgili çok sayıda anlatıya rastlanmaktadır. Yazılı literatürdeki Hz. Ali tasavvurları üzerine çok sayıda bilimsel çalışmalar yapılmış olmasına rağmen günümüz Alevî toplumlarındaki mevcut Hz. Ali tasavvurları hakkında müstakil herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu makalenin amacı, Alevî toplumlar üzerine yapılan alan araştırmalarından hareketle Alevîliğin Hz. Ali tasavvurunu tespit etmek ve bu konudaki eksikliği gidermeye katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: *Alevilik, Hz. Ali, Alan Araştırması, Hak-Muhammed-Ali, Don Değişirme*

Hazrat Ali Imaginations of Anatolian Alawism in the Context of Fieldworks Made in 2000 and the Following Years

Abstract

Alawism is a religious formation whose principles of belief are established over Hazrat Ali. Alawism with a distinctive imagination of Hazrat Ali, has become different from the other groups. In Alawi tradition, the mythological personality of Hazrat Ali has been accepted more than his historical personality. However, there are a lot of mythic narration about Hazrat Ali in both of written literature and oral culture of Alawism. Although the scientific studies had been made about the imagination of Hazrat Ali over written literature, there is no scientific studies about the current imaginations of Hazrat Ali in the Alawi societies. The aim of this article, is to determine the imagination of Hazrat Ali of Alawism by means of the fieldworks over Alawi societies and to contribute to resolving the deficiencies about this subject.

Keywords: *Alawism, Hazrat Ali, Fieldwork, Haqq-Mohammad-Ali, Metamorphosis.*

*) Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam B./ İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı, (kamileunlusoy@sdu.edu.tr)

Giriş

Günümüzde Hz. Ali ve etimolojik olarak “Ali” kökünden gelen Alevîlik kavramları, birbirini çağrıştıran kavramlardır. Bu husus, Alevî inancının Hz. Ali üzerine kurulu olmasıyla diğer bir ifadeyle Hz. Ali’nin Alevî geleneğin merkezinde yer almasıyla ilişkilidir. Tarihî süreçte ortaya çıkan farklı dinî, mezhebî oluşumların Hz. Ali’yle ilgili kabulleri dikkate alındığında Hz. Ali’nin tarihsel şahsiyetinin yanı sıra menkıbevî bir şahsiyet kazanmış olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Alevîliğin yazılı literatüründe özellikle de menkıbelerde tasvir edilen Hz. Ali tasavvurları dikkat çekmektedir. Fakat kaynaklarda teorik biçimde yer alan bu tasavvurların sosyolojik olarak pratiğe yansımaları nasıl olmuştur? Anadolu’nun farklı Alevî kesimlerinin Hz. Ali’yle ilgili kabulleri nelerdir? Alevîlerin bu kabulleri nasıl anlaşılmalıdır? Tarihî süreçte bu kabullerde herhangi bir değişimden söz etmek mümkün müdür? Hz. Ali tasavvurlarının arka planındaki dinî, tasavvufî, sosyo-kültürel etkenler nelerdir? gibi sorular, bu makale kapsamında cevaplandırılmaya çalışılacak temel sorulardır.

Hz. Ali algısı, Alevî zümreleri diğer dini gruplardan farklılaştıran temel konulardan biri olması sebebiyle bu konu üzerinde bugüne kadar farklı bilimsel çalışmalar yapılmıştır. *Hutbetü’l-Beyân ve Nâd-ı Ali* duasından hareketle Alevîlerin Hz. Ali’yi tanrı olarak kabul ettiklerini ileri süren Birge’nin,¹ Alevî gelenekteki nefeslerden hareketle ve yaptığı alan araştırmaları sonucunda bu zümrelerde Hz. Ali’ye ilahlık atfedildiğini iddia eden Melikoff’un² çalışmaları bu bağlamda örnek gösterilebilir. Yine bu konuda Alevîliğin yazılı literatüründe yer alan ifadelerin tasavvufî bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini savunan Sarıkaya³ ve Üzümlü’nün⁴ çalışmaları bulunmaktadır.

Üzerinde güncel tartışmaların ve spekülasyonların devam ettiği Alevîlik hakkında bir çalışma yapılırken araştırma konusunun ön yargılardan uzak ve objektif bir biçimde ele alınması zorunludur. Bu makalede günümüz Alevî zümrelerinin Hz. Ali’yle ilgili kabullerinin incelenmesi hedeflendiği için alan araştırmaları, konuyla ilgili objektif bilgiye ulaşımı sağlayan temel kaynaklardır. 2000 yılı ve sonrasında üniversitelerde yüksek lisans ve doktora tezi olarak hazırlanan alan araştırmalarında⁵ Anadolu’nun farklı coğrafyalarında

1) J. Kingsley Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, London, Çev. Reha Çamuroğlu, *Bektâşilik Tarihi*, İstanbul, 1991, s.163.

2) İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin, İstanbul, 1993, s. 16-17.

3) Mehmet Saffet Sarıkaya, “*Bektaşî ve Alevîlerde Hz. Ali’nin Tanrılaştırılması İddialarına Dair Bir Değerlendirme*”, *Hazreti Ali -Sempozyum Bildirileri-*, İzmir, 2009, s.70.

4) İlyas Üzümlü, “*Şâh-ı Merdan Murtazâ Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru*”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2004, S.11, s. 75 vd.

5) Bu çalışmalardan bazıları şunlardır; Metin Bozkuş, *Sivas Alevîliği*, Isparta, 2006; Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, Ankara, 2010; *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında*, Ankara, 2004; Ali Selçuk, *Tahtacılar Mersin Tahtacıları Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, 2004; Fevzi Rençber, *Hak Muhammed Ali Aşkî Adıyaman Alevileri*, Ankara, 2014; Adem Aydın, *Akdağmadeni Ardeşalmanı ve Bozhüyük Köylerinde Alevîlik*, Ata Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış YL. Tezi, Erzurum, 2009; Ramazan Uçar, *Sosyolojik Açından Alevîlik-Bektâşilik*, Abdal Musa Tekkesi Üzerine Bir

farklı Alevî topluluklarıyla yapılan mülakatlar, anketler bu toplumların hafızasındaki Hz. Ali algısını yansıtacak niteliktedir. Makalede alan araştırmalarından elde edilen veriler betimleyici bir metotla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Hz. Ali'nin Tanrılığı/Tanrısallığıyla İlgili Kabuller

Alevilik VII./XIII. yy'dan itibaren Anadolu'da özellikle şifâhi kültüre sahip kırsal kesimde İslam öncesi inanç ve kültürlerini terk etmeyen⁶ zümreler arasında teşekkül etmeye başlamış, süreç içerisinde Şîî, Safevî, Hurûfî, İsmâîlî fikirlere kadar pek çok unsuru bünyesinde barındıran senkretik bir yapıya bürünmüştür.

Hz. Ali'nin tanrılığı ya da tanrısallığı konusu, Alevî-Bektâşi inancında önemli yer teşkil etmektedir. Ancak konunun anlaşılabilmesi için Alevî inancındaki tanrı-insan ilişkisinin ve bunun arka planındaki tasavvufî, felsefî temellerinin bilinmesi gerekmektedir. Zira Alevî/Bektâşî inancının tasavvufî bağlamda vahdet-i vücûd fikrinden, felsefî bağlamda hümanizmden ciddi bir şekilde etkilenmiş olduğu görülmektedir.

Bilindiği üzere vahdeti vücud, Allah'tan başka hiçbir hakîkî varlığı kabul etmeyip, bütün varlıkları Mutlak Varlık'ın isimlerinin ve sıfatlarının tezâhürü ve tecellîsi olarak gören bir algılama biçimidir ve Anadolu'da İbnü'l-Arabî (638/1240) Mevlâna Celâleddin Rumî (672/1273)'yle yaygınlaşmaya başlamıştır. Bektâşiliğin kurucusu Hacı Bektaş Veli (669/1271) de onların çağdaşdır.⁷ A. Yaşar Ocak'ın tespitlerine göre, Osmanlı sufiliğinde vahdet-i vücud, “popüler” ve “yüksek seviye” olmak üzere iki farklı kanalla girmiş, bunlardan popüler olanı Horasan melâmetiliği tesiri altında VII.-XIII. yy.'daki Türkmen göçleriyle girmiştir. Abdal Musa, Kaygusuz Abdal gibi Bektaşiliğin ilk temsilcilerinin eserlerinde de görülen vahdet-i vücud fikri X.-XVI. yy.'da Balım Sultan'la birlikte kurumsallaşmış ve bu yüzyıldan itibaren Alevî-Bektâşi şiiirlerinde bu fikir, hulûl ve tenasühü çağrıştıran ifadelerle yer almaya başlamıştır.⁸

Hümanizm ise kökeni antik çağa kadar giden, Batı'da Reform ve Rönesans hareketleriyle gündeme gelen insanı her şeyin ölçüsü olarak kabul eden, kilisenin tanrı adına

Araştırma, Ankara, 2008; Özcan Güngör, *Günümüz Alevi/Bektaşî Kimliğine Dair Sosyolojik Bir Araştırma Beypazarı/Karşar Yöresi Örneği*, AÜ. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007; Hulusi Yılmaz, *Sosyal Değişme Sürecinde Alevilik (Ankara Örneği)*, İnönü Ü. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, 2008; Murat Çiçek, *Gürgentepe (Ordu) Yöresinde Yaşayan Alevîlerden Dinî ve Sosyal Hayat*, Fırat Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış YL. Tezi, Elazığ, 2007; Hasan Coşkun, *Sivas İli Altınayla İlçesi Yassıpınar ve Serin Yayla Köylerinde Alevilik*, Erciyes Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış YL. Tezi, Kayseri, 2001; Cengiz, Recep, *Çamiçi Beldesinde Dini Hayat; Alevilik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Fırat Ü. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2000; Metin Kılıç, *Vezirköprü İlçesi Güllere ve İmircik Köylerindeki Alevî Vatandaşlarımızın Dinî İnanç ve Yaşayışları*, Sakarya Ü. Sos. Bil. Ens., Basılmamış YL. Tezi, Sakarya, 2009.

6) Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik*, Ankara, 1990, s. 210 vd.

7) Salih Çift, “Bektâşî Geleneğinde Vahdet-i Vücûd ve İbnü'l-Arabî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)*, S. 23, s. 258.

8) Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15. 17. Yüzyıllar)*, İstanbul, 1998, s. 128-129; Çift, agm, s. 259.

insanlara yaptığı zulüm ve baskı neticesinde, dine tanrıya ve kutsala karşı bir tepki hareketidir. Tanrıyı bir nevî yok sayan, reddeden “yüce insan” ve “tanrı insan” kavramını beraberinde getiren hümanizmin⁹ yalnızca insan sevgisi olarak görülmesi yanlış bir algıdır.¹⁰ Cumhuriyet döneminden itibaren bu coğrafyada da yaygınlık kazanan hümanizmin Alevî inancına olan etkisinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Bu bağlamda Alevî-Bektaşî toplumunun genel manada bir tanrı inancına sahip olduğu ancak tanrıyı tanımlama ve yorumlama biçiminde İslam anlayışıyla farklılıkların olduğu bilinmektedir. Alevî inancında tanrı, yaratıcı bir varlık olarak insandan büsbütün ayrı olmayıp, insanla sürekli bir bağlantı içindedir ve insanın özündedir. İnsanda tanrısal bir öz vardır ve ruh, can bu tanrısal özden başka bir varlık değildir.¹¹ Alevî bir kimsenin ifadesiyle “Alevî inancında en yüce varlık insandır ve bu inancın mayasının ortaya atıldığı günden beri, ana konusu hep insan olmuştur. Hayatın her alanında insana yönelen Aleviler, Tanrı'nın özelliklerini anlatırken, gücünü ve becerisini yorumlarken hep insandan örnekler vermişler ve Tanrı'ya yalnızca insan boyutuyla bakmışlardır.”¹² Hallac-ı Mansur'un “Ene'l-Hak” deyişindeki gizem insanın tanrısalılığıdır ve bunu kâmil insan mertebesindeki erenlerin dışında bir kimsenin anlaması mümkün değildir.¹³ Bu kabulden hareketle Alevî-Bektaşî inancında Hz. Ali'nin tanrısallığının insanın tanrısalılığıyla ilgili olduğu savunulmaktadır.¹⁴ Bu görüşe göre “tanrı insandır, insanların en olgunu, en yücesi olan Ali'de görüntüş alanına çıkmıştır. Bu nedenle de Tanrı Ali'dir, Ali Tanrı'dır. Dönüp dolaşım insan üzerinde yoğunlaşan bu inanca göre Ali'nin tek özelliği somut bir Tanrı oluşundadır.”¹⁵

Konuyla ilgili bugüne kadar yapılan değerlendirmelerde genellikle Anadolu Alevîlerinin Hz. Ali'yi ilah olarak kabul etmedikleri, onu ilah olarak kabul edenlerin Nusayriiler (Arap Alevîleri) olduğu belirtilmekte ve ikisinin birbirleriyle karıştırılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Konuya tasavvufî açıdan bakılarak böyle bir sonuca ulaşılmış olması muhtemeldir. Ancak alan araştırmalarının verilerinde günümüzde Anadolu Alevîleri içerisinde bazı grupların Hz. Ali'yi açıkça ilah olarak kabul ettikleri, bazılarının ise Hz. Ali'yi zâhirde imam, bâtında ilah olarak kabul ettikleri tespit edilmiştir. Konuyla ilgili

9) Nurullah Çetin, “Mevlana Hümanist Bir Şair midir?”, http://www.edebiyatufku.com/artikel.php?artikel_id=141, 09.06.2015.

10) “Reha Çamuroğlu: “İslam'ın Egemen Olmadığı Hiçbir Coğrafyada Alevilik Yoktur” Röportaj: Ramazan Akkır, *Dem Dergi*, Yıl: 2, Sayı:6, s. 42.

11) İsmet Eyüpoğlu, *Bütün yönleriyle Bektaşilik*, Ankara (1990), s. 250; Bozkuş, age, s. 171.

12) Hasan Kılavuz, “Alevilikte Tanrı Yok İnsan Var”, http://kiblesi-insan-olanlar.com/index.php?id=27&tx_ttnews%5Bpointer%5D=6&tx_ttnews%5Btt_news%5D=8&tx_ttnews%5BbackPid%5D=10&cHash=769249be32, 09.06.2015.

13) Mustafa Cemil Kılıç, “Hazreti İmam Ali ve Tanrısallığı”, <http://www.alevikonseyi.com/alevi/12/22/32/42/462.html>, 09.06.2015.

14) Kılıç, *agm*, ay.

15) Eyüpoğlu, *age*, s. 251.

tespitlere geçmeden tarihsel süreçteki Alevî-Bektaşî edebiyatı gözden geçirilirse, -yukarıda da ifade edildiği üzere- bazı eserlerde Hz. Ali'nin ilahlığını ima eden beyitlere ve ifadelere rastlanılmaktadır. Bunlardan Nesîmi'ye (ö.836/1432) atfedilen beyitlerde Hz. Ali'ye evvel, âhir, rahman, rahim, vâhid, samed gibi Allahu Teâlâ'nın sıfatları nispet edilmektedir;

Alî evvel Alî âhir Alî zâhir Alî bâtın
Alî şems-i münevverdir Alîdir nûr ile enver

Alîdir her şey için cân Alîdir yâr ile mihmân
Alî rahîm Alî rahmân Alîdir cümleye server

Alî vâhid Alî ehad Alî ferd ü Alî samed
Alîdir cümleye rahmet Alîdir şâfi'-i mahşer¹⁶

Pir Sultan'ın (ö. X./XVI. yy.) beyitlerinde Hz. Ali bir isminin Allah bir isminin ise Ali olduğunu söylemektedir;

Bir ismi Ali'dir bir ismi Allah
İnkârım yoktur hem vallah hem billah.¹⁷

Hilmi Dede Baba (v. 1907) ise aynaya baktığında kendi yerine Hz. Ali'yi gördüğünü dile getirmektedir;

Ayine tuttum yüzüme
Nazar kıldım özüme
Ali göründü gözüme
Ali göründü gözüme

Ali tayyib Ali tâhir
Ali evvel Ali âhir
Ali bâtın Ali zâhir
Ali göründü gözüme¹⁸

Dışarıdan bakıldığında Hz. Ali'nin ilahlığını ima eden bu beyitlerin nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Alevî çevrelerde bu ifadelerin insanın tanrı-

16) *Nesîmî Divanı*, Haz. Hüseyin Ayan, Ankara, 1990, s. 116.

17) Üzüm, “*Şâh-ı Merdan Murtaza Ali*”, s.85.

18) İsmail Özmen, *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Ankara, 1998, C.IV, s. 442

sallığı bağlamında değerlendirilmesi gerektiği belirtilirken,¹⁹ Sunar Hilmi Dedebaba'nın mısralarını tasavvufi bağlamda ele alarak Alevilik-Bektaşılık'teki Allah-Muhammed-Ali üçlemesiyle yorumlamış, burada üçünün bir nur olduğunu, fakat Muhammed ve Ali'nin Allah olması anlamına gelmediğini söylemiş ve insanın ulviyet ve hal sahibi olması için nefsi emmârenin ezilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre nefsi emmare ezildikten sonra insanın kendi benliğinden çıkıp bütün mevcudatı Rahman ve şefkat gözüyle görmeye ve bütün insanların kendisinden ibaret olduğunu anlamaya başlar. Artık o vakitten sonra kendisinde herhangi bir kötülüğün sadır olmaz ve aynaya baktığında kendisini Ali olarak görür.²⁰

Benzer şekilde Üzüm, bu şiirlerde Hz. Ali'ye uluhiyyet isnad eden ifadelerin bulunmasına rağmen bunların onu Tanrı yerine koymaktan ziyade ona karşı duyulan aşırı sevginin abartılı, zâhiri itibarıyla yanlış ve sakıncalı bir biçimde yansıtılmış olmasına dikkat çekerken²¹; Alevî ve Bektaşilere isnad edilen Hz. Ali'nin tanrılığıyla ilgili iddialarla ilgili Sarıkaya, bu tür iddiaların kaynaklarla ilgili yanlış okumalardan, terminolojiye yeterince hâkim olunamayıştan ve seçmeci, genellemeci yaklaşımdan kaynaklandığını belirtmiştir.²²

Son yıllarda yapılan araştırmalarda ise bazı Alevî gruplar Hz. Ali'nin tanrılığını tanrı-insan ilişkisi bağlamında değerlendirmişlerdir. Söz gelimi Tunceli Sarı Saltık Ocağı'ndaki Alevîlerin anlattıklarına göre, “Tanrı ile insan birbirinden uzak değildir, bir kişi Hak ile hak olduktan sonra Allah'a eşdeğer olur. İnsan-ı kâmilde her şey mevcuttur ve Hak ondan uzak değildir. Allahu Teâlâ kendi suretine bakarak Âdemi yaratmıştır. İnsan-ı kâmil Tanrı'nın kendisidir ve Hz. Ali de insân-ı kâmil olarak görüldüğünden dolayı ona ‘Allah’ denilmektedir.”²³

Mersin'de Hz. Ali'yi ilah gören bazı Tahtacı zümreler ise dünyanın Hz. Ali tarafından yedi günde yaratıldığını iddia etmişler; “Ali dünyayı altı defa ‘ken’ dedi yaptı, ‘kün’ dedi yıktı, yedincide ‘ken’ dedi yaptı.” ifadeleriyle görüşlerini dile getirmişlerdir.²⁴ Burada Kur'an-ı Kerim'de Allahu Teâlâ'nın yerleri ve gökleri altı günde yarattığını²⁵; yaratmak istediği bir şey için “kün” demesinin yeterli olduğunu ifade eden ayetlerin²⁶ te'vîli dikkat çekmektedir. Pir Sultan'ın yukarıda yer verdiğimiz şiirini²⁷ de delil olarak gösteren tahtacıardan bazıları bir işe başlarken söyledikleri “bism-i şâh” ifadesindeki “şâh” kelimesin-

19) Cavit Sunar, *Melâmîlik ve Bektaşılık*, Ankara, 1975, s.22.

20) Sunar, *age*, s. 22.

21) İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, İstanbul, 1997, s. 74.

22) Sarıkaya, *agm*, s.70.

23) Talip Tuğrul, *Tunceli Aleviliğinde İnanç ve İbadet, Sarı Saltık Ocağı Örneği*, M: Ü. Sos. Bil. Ens., Basılmamış YL. Tezi, İstanbul, 2006, s. 69.

24) Selçuk, *age*, s. 53.

25) *Hadid* 57/4.

26) *Bakara* 2/117; *En'am* 6/73.

27) Bir adım Ali, bir adım Allah İnkârım yoktur vallah billah. Selçuk, *age*, s. 54.

den kastedilenin Hz. Ali olduğunu savunurken,²⁸ bazıları da Allah'ın Hz. Ali'ye "aslımsın ya Ali!" dediğini; "Yetiş ya Ali!" dediklerinde Hz. Ali'nin ilah olduğu için kendilerini sıkıntıdan kurtardığını söyleyerek²⁹ İslamî gelenekteki "Hızır" inancını Hz. Ali'nin tanrılığına delil göstermişlerdir.

Tokat Alevîlerinden bazıları farklı bir yaklaşım sergileyerek; Hz. Ali'nin ilah oluşuyla ilgili söylenenlerin bâtında olduğunu, hâlbuki onun zâhirde anası babası belli olan bir kul olduğunu söylemiştir.³⁰ Bu ifadelerdeki zahîr-batın ayrımıyla ilgili öne sürülen fikirlerin Bâtınî gelenekle ilişkili olduğunun bilinmesi gerekir. Zira Bâtınî geleneğin temelinde her zahirin bir batının olduğu, asıl olanın ise bâtın olduğu fikri vardır. İlk dönemlerde bazı Şîî nitelikli gulat fırkalarına İsmailî düşünceye tesir eden bu geleneğin, süreç içerisinde Alevî inancını da etkilemiş olduğunu görmekteyiz.

Hz. Ali'nin tanrılığı bağlamında Konya-Ereğli'deki Alevîler ise Hz. Ali'nin insan görünümünde Allah olduğunu, fakat bunun mahiyeti bilinemez bir sır olduğunu belirtmişlerdir.³¹ Benzer şekilde Hz. Ali'nin ilahlılığını Hz. Ali'nin sırrından hareketle açıklayan Sivas-Divriği yöresindeki Alevîlere göre Hz. Ali'nin sırrına akıl ermez. Öyle ki sular mürekkep, ağaçlar kalem olsa Hz. Ali'nin vasıflarından bir vasfını bile yazamaz. Hz. Ali'nin sırrından kastedilen Hz. Ali'nin ilahlılığıdır.³² Hz. Ali'nin sırrına ilişkin Taşğın'ın tespitleri kayda değerdir. Ona göre Alevîler, Alevî olmayanlara karşı Ali'nin insan boyutunu ortaya koyup onun ilahî boyutunu sır olarak gizleyip bunun anlatılmasını yasaklamaktadırlar. Onlara göre burada bilinmez bir mahiyet söz konusu olup konu muhatabın anlayabilme kapasitesine göre yavaş yavaş anlatılmalıdır. Ancak anlatılma mekanizması bozulduğu için de bu konuda Alevîler arasında bir belirsizlik yaşanmaktadır.³³

Hz. Ali'nin ilahlılığını savunan diğer Alevî grup, Ankara'daki Zöhre Ana talipleridir. Onlar Hz. Ali'nin Allah'ın kendisi olduğunu, varlığının başka evliyalara geçtiğini, dünyayı düzeltmek için geldiğini söyleyerek³⁴ Hz. Ali'nin ilahlılığını -ileride detaylı bir şekilde ele alınacak olan- Alevî gelenekteki "don değiştirme" inancıyla ortaya koymuşlardır.

Alevî gelenekteki Hz. Ali'nin tanrılığına dair iddialarda Hurufî tesirler de dikkat çekmektedir. Bu konuda Samsun-Vezirköprü (Güldere-İrmircik) yöresinde yapılan bir açıklamada; "Bismelenin "be"sinin altındaki nokta, her şeyin yaratıcısını ifade eder. Fatma be, nokta Ali'dir. Burada Ali Fatma'dır, Fatma da Ali'dir. Bunlar birbirinden ayrılmazlar. Besmeledeki Rahman Hasan, Rahim de Hüseyin'dir" denilmektedir.³⁵

28) Selçuk, *age*, 55.

29) Selçuk, *age*, s. 55.

30) Üçer, *age*, 248.

31) Ahmet Taşğın, "Alevî İnancı: Bir Alan Araştırmasının Sonuçları" *Folklor/Edebiyat*, Alevilik Özel Sayısı-II, 2002/2, c. VIII, S.: XXIX, s. 57.

32) İbrahim Gökdemir, *Divriği Yöresinde Yaşayan Alevîlerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnançları*, CÜ Sos. Bil. Ens., Sivas, 2011, s.33.

33) İnanca katılım oranı %60'tur. Taşğın, *agm*, s. 57-58.

34) Yılmaz, *age*, s. 113.

35) Kılıç, *age*, s. 38.

Tokat-Çamiçi'nde insanın yüzünde yedi hat olduğuna ve bunu Hz. Ali'nin yazdığına inanılırken,³⁶ Tekirdağ-Kılavuzlu beldesinde okunan Nevruz Mersiyesi'ndeki

Ya Ali Ya Allah Ya lillâh ya Ali,

Ya Şahı Velayet Sübhan Allah veli³⁷

dizelerinde Hz. Ali'ye yapılan vurgu dikkat çekmektedir.

Sözlü kültürün hâkim olduğu Alevî toplumlarda Hz. Ali'nin tanrılığına dair iddialar, farklı mitolojik anlatılarla temellendirilmiştir. Sivas-Divriği'de anlatılan ve diğer Alevî toplumlarda da yaygın olan anlatıya göre; “Hz. Muhammed (as), Cebrâil ile birlikte Miraca çıkarken önüne bir aslan çıkar ve ileri gitmesine mani olur. Cebrail, Hz. Muhammed'e peygamberlik yüzüğünü vermesini ister. Hz. Muhammed (as) yüzüğünü çıkarır, aslanın ağzına atar ve yoluna devam eder. Bir yere kadar geldikten sonra Cebrail, Hz. Muhammed (as)'den ayrılır. O, tek başına Tanrı'nın oturduğu tahtın yanına çıkar. Tanrı ile konuşurken bir sofraya gelir. Yemek yerken perdenin arkasında duran Tanrı, perdenin arasından elini uzatır ve yemek yer. Muhammed (as) perdeyi açar. Bir de ne görsün Ali! Buna şaşırır. Daha sonra Tanrı ile bin bir kelam konuştuğundan sonra kelamı alıp dönünce Ali'ye rastlar. Ali yüzüğü kendisine geri verir. Perdeyi açıp Tanrı'nın Ali olduğunu gören Hz. Muhammed (as), Ali'ye şöyle der: “Senin bir anne ve babadan doğduğunu görmeseydim sana tanrı derdim.”³⁸

Alan araştırmalarında farklı versiyonlarının³⁹ dile getirildiği bu anlatı, Alevî Bektaşî klasik kaynaklarında da sıklıkla karşılaşılan bir anlatıdır.⁴⁰ Biz bu ve benzeri anlatıların Şîî-İmamî kaynaklı olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Meclisi'nin (ö. 1110/1698) Bihâru'l-Envâr adlı eserinde Hafız Muhakkık b. Ahmed el-Hanefî el-Havârizmî'nin Ebû Mihnef Lut b. Yahya el-Ezdi aracılığıyla Abdullah b. Ömer'den naklettiği bir rivayette Hz. Peygamber'e “Miraç'tayken Rabbin seninle hangi dille hitap etti?” diye sorulmuş, Hz. Peygamber “Ali b. Ebî Talib'in (as) diliyle hitap ettiğini söylemiştir. Bundan sonra Hz. Peygamber'e “Ya Rabbî! Sen mi yoksa Ali mi benimle konuşuyor?” demesi ilham olmuş ve Allahû Teâlâ “Ya Ahmed! Ben, şeyim ama başka şeyler gibi değil. Ben in-

36) Tokat-Çamiçi'nde okuma yazma bilmeyenlerin %79.5, okur-yazarların %76.4; üniversite eğitimi alanların %70.6'sı bu inanca katılmaktadır. Recep Cengiz, *Çamiçi Beldesinde Dini Hayat: Alevilik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Fırat Üni. Sos. Bil. Ens., Elazığ, 2000, s. 171.

37) Ramazan Tarık, *Tekirdağ Yöresi Alevî Bektaşî Kültürü*, (Kılavuzlu Köyü Örneği), MÜ Sos. Bil. Ens. Basılmamış YL. Tezi, İstanbul, 2012, s. 102.

38) Ankete katılanlar, bu bilgileri cemlerden öğrendiklerini belirtmişlerdir. Sivas-Divriği yöresinde bu inancı benimseyenlerin oranı % 85'tir Gökdemir, *age*, s. 33, 34.

39) Mersin'de anlatılan versiyonunda; “Miraç'ta Muhammed Allah ile beraber pilav yemiş, fakat sadece perde arkasından uzanan yeşil bir el görmüş, söz konusu yeşil el pilavdan bir avuç almış ve elin kıllarına birkaç tane pirinç tanesi yapışmıştır. Muhammed Miraçtan indiğinde, Ali ona Allah ile ne yaptığını sormuştur. Muhammed Miraçta sadece yeşil bir el gördüğünü ve beraber pilav yediklerini anlatmıştır. Ali, Muhammed'e gördüğü eli hatırlayıp hatırlayamayacağını sorduğunda Muhammed hatırlayacağını söyleyince, Ali elini uzatmıştır. Ali'nin eli Muhammed'in Miraç'ta gördüğü yeşil eldir, hatta elin üzerinde birkaç tane pirinç tanesi bulunmaktadır. Bunun üzerine Muhammed, Ya Ali

sanlarla kıyaslanmam, seni ve Ali'yi nurumdan yarattım ve sırlarımı senin kalbine verdim ve senin kalbinde Ali'den daha sevgili bir şey bulamadım, kalbinin mutmain olması için de seninle onun diliyle konuştum.” demiştir.⁴¹ Şîh-İmâmî rivayette Allahu Teâla'nın Hz. Peygamber'in Hz. Ali sevgisi sebebiyle onun diliyle konuştuğu belirtilirken, rivayet Alevî anlatılarında somutlaştırılarak, perdenin açılmasıyla konuşan kişinin Ali olduğu yani Ali'nin ilah olduğu ifade edilmiştir.

Bunların yanı sıra Hz. Ali'nin Nusayrî adında birisini kendisine Allah dediği için altı defa öldürüp dirilttiği söylenmektedir.⁴² Bu hadise Seyyid Hüseyin Gaybî'nin *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*'ında bir menkıbede dile getirilmektedir. Menkıbede anlatılanlara göre, Nusayr-ı Tûsî isimli bir şahıs Hz. Ali'nin mucizeleri karşısında onun ilah olduğunu iddia etmiş, Hz. Ali de onu iki defa öldürmüş, sonra dirilmesi için dua etmiş daha sonra Allah'ın emriyle kendisinden ayrılmasına izin vermiştir. Nusayr-ı Tûsî de kavmine geri döndükten sonra onlara Nusayrîler denilmiştir.⁴³ Hz. Ali'nin tanrı oluşuyla ilgili anlatılan diğer bir menkıbede, cimri birine misafir olan Hz. Ali'ye kedi eti ikram edilmiş, Hz. Ali durumu anlayınca kedinin kemiklerini ve derisini istemiş sonra onları bir araya getirip kediyi canlandırmış, sırtını sıvazlamıştır. Bu yüzden kedi artık sırtüstü düşmemektedir.⁴⁴

Yine Ankara'da Aleviler arasında gök gürlemesine “Ali'nin narası” ya da “Ali şahlandı”; şimşek çaktığında ise “Ali zülfikarını çekti.” denilmektedir.⁴⁵ Bu anlayışa ilk dönem Şîh nitelikli gulat fırkalarından kurucusu Beyân b. Seman (ö. 119/737) olan Beyânîye fırkasında rastlanılmaktadır. Hz. Ali hakkında da aşırı görüşlere sahip olan bu fırkaya göre Hz. Ali, ilahdır, cüz-i ilâhî onun cesediyle birleşmiştir, onun nefsindeki melekûti kuvvet, oyuktaki kandil gibi, ilâhî nur ise kandildeki ışık gibidir. Kur'an'ın “Onlar böyle davranmakla bulut gölgeleri içinde Allah'ın azabının ve meleklerin kendisine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?”⁴⁶ ayetindeki bulut gölgeleri içerisinde gelen Hz. Ali, gök gürültüsü onun sesi, şimşek ise gülümsemesidir.⁴⁷

Sonuç itibarıyla, Alevî zümreler arasında Hz. Ali'nin ilahlığını tanrı-insan ilişkisi ananı atanı bilmesem sana Allah derdim demiştir.” Selçuk, *age*, s. 54.

40) Menkıbe'nin Yemînî tarafından nakledilen versiyonunda Hz. Peygamber, Burak'a binip semâya çıkar, Cebrâil'le semânın katlarını gezerken önüne bir aslan çıkar. Hz. Peygamber parmağındaki yüzüğü onun ağzına verdikten sonra yoluna devam ederler. Hz. Peygamber semâda kimsenin ulaşamadığı bir noktaya vardığında Hak'la söyleşmeye başlar. O esnada sırlarını dinleyen bir genç görür. Bu genç Hz. Ali'dir. Miraç'tan döndükten sonra sabah namazının sonunda Hz. Ali Hz. Peygamber'e gelerek Miraç'ımı kutlar ve onun Miraç'ta aslanın ağzına attığı yüzüğü önüne koyar. Miraçta aslan kılığında Hz. Peygamber'in karşısına çıkan Hz. Ali'dir. Derviş Muhammed Yemînî, *Fazilet-Nâme 1 (Giriş-İnceleme-Metin)*, haz. Yusuf Tepeli, T.D.K Yay., Ankara, 2002, c. I, s.354-360.

41) Muhammed Bakır b. Muhammed Taki b. Maksud Ali el-Meclisî, *Biharü'l-Envari'l-Câmia li-Düreri Ahbari'l-Eimmeti'l-Ethar: Târîhu Ali*, Beyrut, 1983, c. XXXVIII, s. 312.

42) Selçuk, *age*, s. 53.

43) Seyyid Hüseyin İbn Seyyid Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, İnceleme-Metin, Haz. Mehmet Saffet Sarıkaya, Isparta, 2004, s. XXXVI-XXXVII, s. 108 vd.

44) Selçuk, *age*, s. 53-54.

45) Yılmaz, *age*, s. 112.

bağlamında değerlendirenlerin yanı sıra zâhir-bâtın ayırımına dayalı bir anlatımla veya doğrudan Hz. Ali'nin ilah olduğunu savunanlar vardır. İnancın temellendirilmesi noktasında ozanların şiirlerinin, Şîî-İmâmî kaynaklı rivayetlerin ve mitolojik anlatıların önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Alevî-Bektaşî kaynaklarında geçen ve genelde tasavvufî bağlamda değerlendirilen Hz. Ali'nin tanrısallığıyla ilgili ifadelerin günümüzde bazı Alevî toplumlar tarafından somut hale dönüştürüldüğü gözlemlenmektedir. Ancak burada bazı Alevî kesimlerin Hz. Ali hakkındaki ilahlık iddialarını genele nispet ederek bütün Alevîlerin Hz. Ali'yi ilah olarak kabul ettiklerini söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte Hz. Ali'nin ilahlığıyla ilgili bu tür iddiaların da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

1. Hakk-Muhammed-Ali Üçlemesiyle İlgili Kabuller

Alevî-Bektâşî kaynaklarında kimi zaman “Allah-Muhammed-Ali” şeklinde geçen Hakk-Muhammed-Ali kabulü, Alevî inancının önemli unsurlarından biridir. Bu husus Alevîliğin “Hakk-Muhammed-Ali yolu”⁴⁸ olduğu şeklinde yapılan bir izahından açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Alevî gelenekteki bu önemine rağmen Hakk-Muhammed-Ali inancı aynı zamanda oldukça grift bir meseledir. Zira üçlemedeki unsurların mahiyeti ve üçlemenin kaynağıyla ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Ocak'ın tespitlerine göre bu inanç Balım Sultan tarafından Bektaşî inancına dâhil edilmiştir.⁴⁹ Teber'in iddiasına göre ise Hak-Muhammed-Ali üçlemesi Bektâşîliğe Fazlullah Hurûfî'nin *Câvidannâme* eseriyle girmiştir.⁵⁰ Diğer taraftan Alevî yazar Kaleli, bu üçlemenin temasal olarak Hıristiyanlıktaki teslis inancıyla benzerlik gösterdiğini ifade ederken,⁵¹ bu görüşe karşı çıkan Noyan, bu üçlemenin Hıristiyanlıktaki gibi olmadığını ifade ederek, konunun uluhiyet-nübüvvet-velâyet bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵²

Alan araştırmalarında Alevî çevrelerde Hak-Muhammed-Ali inancıyla ilgili üç farklı yaklaşımdan söz edilmektedir.

Birinci Yaklaşım: Bu yaklaşıma göre, Hakk-Muhammed-Ali'deki Hakk, her şeyin yaratıcısı olan Allah; Muhammed, Allah'ın son peygamberi olan Hz. Muhammed; Ali Hz. Peygamber'in damadı, amcaoğlu, Allah'ın arslanı, büyük kahraman vb. bütün üstün vasıflarla donanmış velâyet kapısının pîri olan Hz. Ali'dir.⁵³ Hak-Muhammed-Ali üçlüsünü birbirinden ayırıştırın bu yaklaşıma, Yozgat-Akdağmadeni (Ardıçalanı-Bozhöyük)

46) *Maide*, 5/93.

47) Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, Thk. Emir Ali Mehnâ-Ali Hasan Fâur, Dâru'l-Marife, Beyrut, 2001, c.I, s. 177.

48) Ali Yaman, *Alevîlik'te Dedelik ve Ocaklar*, İstanbul, 2004, s. 60.

49) Ahmet Yaşar Ocak, “Bektâşîlik”, *DİA*, İstanbul, 1992, C. V, s. 375.

50) Ömer Faruk Teber, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Ankara, 2008, s. 141.

51) Lütfi Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaiği Alevîlik*, İstanbul, 1996, s. 20.

52) Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*, Ankara, 1998, s. 341.

53) Üçer, *age*, s. 230.

yöresinden bir Alevî önderinin şu değerlendirmeleri örnek gösterilebilir; “Bana göre Sünnîler de, Aleviler de Allah’ın varlığına, birliğine Hz. Muhammed Mustafa’nın peygamber olduğuna inanan topluluklardır. Biz Aleviler, Allah’ın varlığına, birliğine, amende saydıklarımızın hepsine, Âdem’den Hatem’e bütün peygamberlere ikrar etmişizdir. Amentümüzde Sünnîlerden bir farkımız yoktur. Yalnız kelimeyi şahadet getirirken “Eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden rasulullah, Aliyyen veliyullah” deriz. Allah’tan başka ilâh olmadığına, Hz. Muhammed’in onun peygamberi olduğuna, Hz. Ali efendimizin Hz. Peygamberden sonra, onun yerine vasf olduğuna şahitlik ederiz. Allah-Muhammed-Ali sevgisi Alevîlikte önemli yer tutar. Cemde süpürgeci meydanı süpürürken; Ya Allah-Ya Muhammed-Ya Ali der. Hak, âlemlerin rabbidir. Hz. Muhammed, peygamberlik makamındadır ve hatemdir. Hz. Ali efendim vasidir, velfidir. İşte Hak-Muhammed-Ali üçlemesi bu anlamlara gelmektedir.”⁵⁴ Bu kimsenin yaptığı “Bi azametike nuru kutbu kadim ya Allah, ya Allah. İbadetimi, icazetimi kabul eyle ya Allah, ya Allah. Dünyada Kur’an, ahirette iman nasip eyle ya Allah, ya Allah. Kulluğuna karar eyle, görünür görünmez belâdan, tufandan, afetten sen esirge ya Allah, ya Allah. Ve bi nuru nübüvvetike ya Muhammed, ya Muhammed. Ümmetliğine kabul eyle ya Muhammed, ya Muhammed. Huzuru mahşerde şefaatinde mahrum eyleme ya Muhammed, ya Muhammed. Ve bi nuru velayetike ya Ali ya Ali. Bendeliğine kabul eyle ya Ali ya Ali. Huzuru mahşerde elinden kevser içmeyi nasip eyle ya Ali, ya Ali!”⁵⁵ şeklindeki duadan da ayrımı görmek mümkündür.

İkinci Yaklaşım: Bu yaklaşımda Hakk-Muhammed-Ali’deki Hakk Allah’tır, ilah-tır; Muhammed ve Ali’nin ise ruhları, cisimleri ve bedenleri aynıdır, aralarında bir fark yoktur, nitelik bakımından bunlar birbirinin aynısıdır.⁵⁶ Alevî zümreler arasında Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin Allah’ın nurundan yaratıldığına inananların⁵⁷ yanı sıra Muhammed ve Ali isimlerinin birbirinden ayrılmayacağını, ayrıranın kâfir olacağına inanan kimseler dahi bulunmaktadır.⁵⁸

Bu yaklaşımı savunanların çoğunlukla İslamî gelenekteki “Nûr-ı Muhammedî” algısından hareket ettikleri görülmektedir. “Nûr-ı Muhammedî” tanrıdan ilk tezâhür eden, ilk yaratılan ve varlığın sebebidir. Hakikati bütün varlıkların özünü teşkil ettiği için evren ve bütün varlıklar Nur-ı Muhammedî’nin bir görüntüsüdür. Peygamberler de Nûr-ı Muhammedî’nin bir sıfatının tecellisidir.⁵⁹ Kur’an’da geçmeyen bu anlayışın Yeni Efla-

54) Aydın, *age*, s. 32-33.

55) Aydın, *age*, s. 33. Benzer bir yaklaşım için bk. Rençber, *age*, s. 61-62.

56) Üçer, *age*, s. 231.

57) Süleyman Meccek., *Serik Yöresi Tahtacılarının Halk Bilgisi Ürünleri Üzerine Bir İnceleme*, Afyon Kocatepe Ü. Sos. Bil. Ens., Basılmamış YL Tezi, Afyon, 2014, s. 12.

58) Selçuk, *age*, s. 57.

59) Bk. Mustafa Arslan, “Söylem, Mitos ve Tarih: Popüler Dini Literatürde Hz. Muhammed (sav) Tasavvuru-Muhammediye Örneği”, *Milal ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2009, c. VI, S. 1 s. 200.

tuncu, Hermetizm ve Maniheizm gibi felsefî akımların etkisiyle tasavvufî düşünceye intikal ettiği bilinmektedir.⁶⁰ Sünnî tasavvuf geleneğinde Nur-ı Muhammedî, dört halifeyle devam ettirilirken⁶¹ Şîî düşüncede Hz. Ali'nin nuru Hz. Peygamber'in nuruyla ortakır. Âlemin yaratılışından itibaren birlikte olan nûr Hz. Adem'den itibaren peygamberlere intikal ederek Abdülmuttalib'e kadar gelmiş, onda nübüvvet-velâyet nuru olarak ikiye ayrılmış, bu nur Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'yla evlenmesiyle tekrar birleşmiş ve bundan sonra on iki imamda devam etmiştir.⁶²

Günümüz Alevî toplumlarının Nur-ı Muhammedîyle ilgili kabullerinde Şîî inancından etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Söz gelimi, Ankara-Karaşar yöresinde bir Alevî dedesi konuyla ilgili görüşlerini "...bunların ikisi de aynı kökten, aynı ruhtan ileri gelmektedir, bu ikisi aynı gerçeğin iki ayrı yüzü gibidir..."⁶³ sözleriyle dile getirmiş ve Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'le aynı nurdan olmasıyla ilgili inancı, onun hilafet hak sahibine layık olmasına bir sebep olarak göstermiştir.

Benzer şekilde Yozgat-Akdağmadeni (Ardıçalanı-Bozhöyük)'te başka bir Alevî dedesi yollarının Muhammed-Ali yolu olduğunu, ikisinin aynı nurdan olduklarını ve Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye "Şeriatı ben, tarikatı sen yürüt demiştir." dediğini söylemiştir.⁶⁴ Ankara'daki bir Alevî dedesi ise ezelde yaratılan kandildeki nurların bir sulbden intikal ederek Abdülmuttalib'e kadar geldiğini söylemiş ve devamında anlattıklarına göre, Abdülmuttalib'de bu nur ikiye bölünmüştür. Çünkü Hz. Muhammed'in babası Abdullah ile Hz. Ali'nin babası Ebû Talib kardeşler. Daha sonra Hz. Muhammed'in kızı Fatma ile Ebû Talib'in oğlu Hz. Ali'nin evlenmeleriyle, çocukları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'de bu nurlar tekrar birleşmiştir.⁶⁵ Bu anlatımlar Şîî kaynaklarında da yer almaktadır. Örneğin Mes'ûdî'nin naklettiği bir rivayette, Hz. Peygamber Hz. Ali'yle birlikte Hz. Adem'in alnında bir nûr olduklarını sonra diğer peygamberlere, temiz sulblerden temiz rahimlere intikal ederek Abdülmuttalib'de ikiye ayrıldıklarını, kendisinin Abdullah'ın Hz. Ali'nin de Ebû Tâlib'in soyundan dünyaya geldiğini söylemektedir.⁶⁶

Bu konuda Ankara'da yapılan bir araştırmada birkaç farklı anlatı tespit edilmiştir. Bunlardan birinde anlatılanlara göre, Allâhu Teâlâ bir derya yaratır, deryaya nazar eder, derya coşa gelir. Dışarıya mücevher gibi bir nur-ı ilahî atar. O da çok kıymetli bir hazinedir. Bu nurun bir tarafı yeşil, bir tarafı beyazdır. Allâhu Teâla ilk yarattığı bu nuru alır, hazinesine koyar. Daha sonra melekleri yaratır. Cebrail, havada bir müddet uçup, yorulup bir yeşil kubbeye konar. Allâhu Teâla, Cebrail'e 'Sen kimsin? Ben kimim?' diye sorar.

60) Arslan, *agm*, s. 201.

61) Bk. Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri*, İstanbul, 1969, s. 134-137

62) Bk. Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *İsbâtu'l-Vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebî Talib Aleyhisselâm*, Beyrut, 1988, s. 141.

63) Güngör, *age*, s. 217.

64) Aydın, *age*, s. 27-28.

65) Yılmaz, *age*, s. 86.

66) Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *İsbâtu'l-Vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebî Talib Aleyhisselâm*, Beyrut, 1988, s. 141.

Cebrail susup, tekrar uçmaya başlar. İkinci kez konuştuğunda, Hz. Ali'nin nuru Cebrail'e yardım eder; “Sen hâlıksın, ben mahlûkum' cevabını ver.” der. Cebrail, Allah'ın sorusuna “Sen hâlıksın, ben mahlûkum' cevabını verir. İşte orada Cebrail'in piri Hz. Ali olmuş olur. Burada Allâhu Teâla yaratmış olduğu bir meleğini, Hz. Ali vasıtasıyla yönlendirmiş olur. Çünkü Allâhu Teâla Hz. Peygamber için, “On sekiz bin âlemi bu nurdan halk ettim.” der. Bu, kendisine en yakın nurdur. Allah ‘Ya Muhammed, sen ve senin Ehl-i Beyt'in olmasaydı, bu yeri, göğü, arşı, kürsü hiçbir yeri yaratmazdım. Bunlar için yarattım. Ya Muhammed! Seni bütün âlemlere rahmet olarak gönderdim.” der. Allah bütün gücünü bunlara (Hz. Muhammed ve Hz. Ali) verir. Hz. Ali Allah değil ancak Allah'tan ayrı değildir.⁶⁷ Bu anlatı Alevî toplumlarda anlatılan diğer mitsel anlatılarla benzerlik göstermesine rağmen sonundaki Hz. Ali'nin uluhiyetine yapılan vurgu kayda değerdir.

Başka bir anlatıya göre, Fars kralının oğlu Behruz, babası tarafından Erzene dağına atılır. Behruz göle yıkanmaya girer. O sırada bir aslan gelip Behruz'un elbiselerinin üstüne yatar. Behruz erenlerden yardım ister, bir atlı çıkıp gelir. Aslan kaçır. Behruz elbiselerini giyer. Atın ayağının izinden üç tane çiçek çıkar. Behruz ağacın altında uykuya dalar, uyandığında atın ayağının izinde çıkan çiçekte nur görür. O sırada bir davar sürüsü gelir. İçlerinde bir kara koyun bu çiçeği yer. Nur kara koyuna geçer. Behruz, çobana bu davranın kimin sürüsü olduğunu sorar. Mekke'ye gelip Ebû Talib'e kara koyun karşılığında hizmet etmek ister. Ebu Talib'in karısı Esed kızı Fatma bu sırada hastalanır. Hekim, bir kara koyun yüreği yemesini tavsiye eder. Behruz'un söylediği kara koyunun yüreğini Fatma'ya yedirirler. Bu suretle nur Fatma'ya geçer. Fatma hamile kalıp, Hz. Ali'yi doğurunca nur Hz. Ali'ye geçer. Bu nur kubbedeki nurun bir kısmıdır. Diğeri ise Ebû Talib'in babası Abdülmuttalip vasıtasıyla Hz. Muhammed'e intikal etmiştir. Daha sonra Hz. Muhammed'in kızı Fatma ile Hz. Ali'nin evliliğiyle bu nurlar birleşir ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e geçer, on iki imam, dedeler ve müşid-i kâmiller vesilesiyle devam eder.⁶⁸

Malatya-Fethiye beldesinde anlatılan başka bir mitolojik anlatı Kırklarla ilgilidir. Buna göre, dünyada hiçbir şey yokken bir nur vardır. Allah meleğini gönderir. Bu melek yedi yıl ya da yedi ay dolaşır bir yer bulamaz. Sonra biri mavi biri yeşil iki nur görür. Pervaz kılıp etrafı seyrederek. Bir gurup insanın Allah'a yalvardığını görür ve gidip bu durumu Allahu Teâlâ'ya haber verir. Bunun üzerine Allah Teâlâ; “O gördüğün Kırklar'dır. O kullarım beni anıyor, o nurlar da Muhammed ve Ali'dir” buyurur.⁶⁹

67) Yılmaz, *age*, s. 86. Bu anlatıya benzer diğer bir anlatı da şöyledir; Diğer anlatı şöyledir; Cenab-ı Allah arşı kürsü yaratmadan önce, melekleri yaratır. Cebrail'e uç emrini verir. Cebrail yıllarca uçar. Bir kubbe görür, üzerine konar. O sırada Sen kimsin, ben kimim” diye bir nida gelir, Cebrail “Sen sensin, ben benim” diye cevap verir. Allah buna yine uç emrini verir. Bu defalarca sürer. En sonunda, yine Cebrail kubbeye konup “Sen kişin ben kimim?” sorusu geldiğinde, kulağına “Sen haluksun, ben mahlûkum, sen yaratıcısın, ben yaratılmışım” demesini tenbih eden bir ses gelir. Cebrail kapıdan içeri girdiğinde iki tane nur görür. Biri ak nur, biri kırmızı nur. Bunlardan biri Muhammed'in nuru, diğeri Ali'nin nurudur. Bu nurlar o zamandan beri bilinmektedir. Yılmaz, *age*, s. 82.

68) Yılmaz, *age*, s. 83.

69) Akın Özbakır, *Malatya Kale Yöresi Alevi Bektaşî İnançlarının Tespit ve Değerlendirilmesi*, Fırat Ü. Sos. Bil. Ens., Basılmamış YL. Tezi, Elazığ, 2010, s. 19.

Tokat yöresinde anlatılanlarda ise Hz. Peygamber Hz. Ali'yle bir olduklarını göstermek için kimilerine göre musahiplik esnasında kimilerine göre Gadirhum olayında aynı kıyafetin içine girmişler ve bundan sonra onların ruhları ve cisimleri aynîleşmiştir.⁷⁰ Hz. Peygamber'in bedenini Hz. Ali'nin bedeniyle birleştirmesi hadisesi *Buyruklarda*⁷¹ *Fütüvvetnamelerde*⁷² dile getirilmektedir. Bunlardan *Fütüvvetnâmelerde* anlatılanlara göre Hz. Peygamber, Gadirhum'da Hz. Ali'yi yerine imâm tayin ettikten sonra, "Ali bendendir. Ben de Ali'denim. Benden sonra hak Ali ile birliktedir." diyerek Hz. Ali'den minberin üzerine gelmesini istemiştir. Hz. Ali gelince onu kendi gömleğinin içerisine çekmiş ve başlarını gömleğin yakasından çıkarmışlardır. Bundan sonra Hz. Peygamber, "Kanın kanımdır, etin etimdir, cismin cismimdir, rûhun rûhumdur. Ey Ali! Harun ve Musâ gibi sen benim ahîmsin." demiştir. Ashâbdan biri "Gömleğinizi çıkarın da görelim." isteğinde bulununca Hz. Peygamber gömleğini çıkarmış ve oradakiler Hz. Ali'yle tenlerinin bir olduğunu görüp, tasdik ettiklerini söylemişlerdir.⁷³

Üçüncü Yaklaşım: Bu yaklaşımda, Hakk, Muhammed ve Ali birdir. Bunlar bir şeyin farklı tezahürleridir. Gerçekte bunların hepsi aynıdır.⁷⁴ Alevî-Bektâşîlerin Hak-Muhammed-Ali inancında Hıristiyanlıktan etkilenip etkilenmedikleri tartışmalı olmasına rağmen, teslis inancının bu üçüncü yaklaşıma kaynaklık etme ihtimalinin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim tesliste Baba-Oğul-Kutsal Ruh bir uluhiyyetin üç ayrı tezahürüdür. Baba "Allah", Oğul "Allah", Kutsal Ruh "Allah" olarak görülse de Allah'ın özü "bir"dir. Çünkü bölünmez bir öz ve cevherdir. Cevher de ruhtur. Ruhta ise bölünme özelliği yoktur. Teslis, izah edilmesi ve insan aklıyla anlaşılması gereken zordur. Bu sebeple inanılması gereken bir "sır"dır.⁷⁵ Sadece üçlemedeki unsurların niteliği bakımında değil bu üçlemenin sır olarak kabul edilmesi de "Hz. Ali'nin sırrı"nın çağrıştırmaktadır. Aslında bu üçlü tanrı tasavvuru Hıristiyanlıkla başlamış değildir. Daha geçmişe bakılırsa, Sümerlerde Anu-Enlil-Ea, Mısırlılarda Orisis-İsis-Horus, Hindularda Brahma-Vişnu-Şiva, Tibetlilerde Om-Ha-Hum ve Yunanlılarda Zeus-Hera-Apolio şeklindeki tanrı inançlarında teslis benzeri inançlara rastlanılmaktadır.⁷⁶

Günümüzde konuyla ilgili yapılan anket çalışmalarında Gürgentepe-Ordu'da deneklerin %94,5'lik kesimi, "Allah-Muhammed-Ali bir bütün ve nurdur" inancını benim-

70) Üçer, age, s. 231.

71) Bk. *Risâle-i Şeyh Safî*, Konya Mevlâna Müzesi, Ferit Uğur 1172, vd. 31b vd.; Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, Ankara, 2010, s. 147-148.

72) Abdülbaki Gölpınarlı, "Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in "Fütüvvet-namesi", *İÜİFM*, C.XVII, S.1-4, s. 80-83; Mehmet Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre İnanç Motifleri*, Ankara, 2002, s.97.

73) Gölpınarlı, *agm*, ay.

74) Üçer, age, s. 232.

75) Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi*, Ankara, 2010, s. 368-369.

76) Küçük, age, 368.

sediklerini ifade etmişlerdir.⁷⁷ Malatya-Fethiye’de bu oran %89,9,⁷⁸ Tokat-Çamiçi’nde %77,7,⁷⁹ Tunceli’de %69,9’dur.⁸⁰ Burada deneklerin yaşının yükselmesiyle bu inanca katılım oranının da yükseldiği; eğitim seviyesi yükseldikçe bu inanca katılımın azaldığı tespit edilmiştir.

Adıyaman’da yapılan bir araştırmada konuyla ilgili şöyle bir yorum yapılmıştır; “Allah-Muhammed Ali aynı nurdur. Hak Teâlâ güneş ise, Hz. Muhammed ve Hz. Ali yıldızdır. Allah, Muhammed’den ayrılmaz, Muhammed de Ali’den ayrılmaz. Hz. Ali’ye varmadan Hz. Muhammed’e varamayız. Hz. Muhammed’e varmadan Allah’a varamayız. Hz. Muhammed, “Ben ilim şehriyim; Hz. Ali o ilmin kapısıdır.” demiştir. Kapıdan girilmeden şehre girilmez, dolayısıyla Hz. Ali kapı ise Hz. Ali’ye vardktan sonra da Hz. Allah’a varabiliriz. Hz. Ali’yi anlayacağız, Hz. Ali’yi müşid, Hz. Muhammed’i rehber olarak kabul edeceğiz, Hz. Muhammed de bizi Hakk’a ulaştıracaktır. Burada olduğu gibi Hz. Muhammed Cebrail’i rehber olarak kabul etmiş, Cebrail de Hz. Muhammed’i Hakk’a ulaştırmıştır.”⁸¹ Bu açıklamada Hakk-Muhammed-Ali başta tek nurdan yaratılmış oldukları söylenirken devamında her birinin ayrı rollere sahip olduğu, Hz. Ali ve Hz. Muhammed’in Allah’a ulaşmada bir vesile oldukları dile getirilmektedir.

Aynı yöreden hem birinci yaklaşıma hem de üçüncü yaklaşıma örnek olacak başka bir açıklamada; “Allah birdir, Muhammed haktır; Ali Allah’ın arslanıdır. Allah-Muhammed-Ali’yi birbirinden ayırmadan, bir bütün olarak kabul ederiz. Bunu ifade etmek için ise Hakk-Muhammed-Ali yolu deriz. Allah tektir, Muhammed haktır, Ali ise velidir. Nübüvvet; Hz. Muhammed’e, velayet ise Hz. Ali’ye gelmiştir. Nübüvvet ve velayet birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Muhammed olmadan Ali, Ali olmadan Muhammed olmazdı....”⁸² denilmektedir. Bu ifadelerde sözün başında üçlünün birbirinden ayrılmadıkları vurgulanmasına rağmen, devamında birbirinden ayırt eden cümleler sergilenmiştir.

2. Hz. Ali’nin Tenasühü-Don Değiştirmeyle İlgili Kabuller

Kökene Hinduizm, Budizm gibi Uzak Doğu dinlerine uzanan tenasüh inancı, Alevî zümreler arasında yaygın bir şekilde kabul edilen bir inanç biçimidir. Genel anlamda “in-san ruhunun öldükten sonra başka bir kalıba (bedene) intikal ederek varlığını devam ettirmesi”⁸³ şeklinde tanımlanan tenasüh, İslam dininde reddedilen bir inanç biçimi olmasına

77) Çiçek, *age*, s. 67.

78) Mustafa Doğan, *Dinî Gruplar Sosyolojisi Açısından Alevilik -Fethiye Kasabası Örneği-*, Fırat Ü. Sos. Bil. Ens., Basılmamış YL. Tezi, Elazığ, 2010, s.76.

79) Cengiz, *age*, 169.

80) Erdal Yıldırım, *Tunceli Aleviliği*, Basılmamış Doktora Tezi, Ata Ü. Sos. Bil. Ens., Erzurum, 2010, s. 140.

81) Rençber, *age*, s. 62.

82) Rençber, *age*, s. 62.

83) Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul, 1983, s. 133.

rağmen İslam tarihinde ortaya çıkan bazı senkretik yapıya sahip fırkalar ve dinî gruplar tarafından kabul görmüştür. Alevî ve Bektâşî zümrelerini de bu gruplar arasında saymak mümkündür. Geniş bir kültür yelpazesine sahip olan bu toplumlarda tenasühün farklı tezahürleri mevcuttur ve tek tip bir tenasüh inancından bahsetmek oldukça zordur. Alevî gelenekte Hakk-Muhammed-Ali inancı gibi tenasüh inancı da mahiyeti itibariyle karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu algılama biçimi “vahdeti-i vücudun aşırı yorumu şeklinde mi? Hulûle mi yoksa tasavvufî düşüncedeki ruhun Tanrı’dan gelip tekrar Tanrı’ya dönmesi manasındaki devriyye nazariyesiyle açıklanmalıdır? Bu konuda çok net bir şey söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Konuya ilişkin Alevî-Bektâşî şiir ve nefeslerinde “don değiştirme”, “Hakk’a yürüme”, “sır olma”, “Cemal’e ve Didar’a kavuşma”, gibi ruhun ölümsüzlüğünü ima eden kavramlara yer verilmekle birlikte⁸⁴; alan araştırmalarında daha çok “don değiştirme” kavramının kullanıldığı görülmektedir. Alevî toplumdaki bu inancın, eski Türk inançlarından ruhların bedenleri terk ettikten sonra dünyadaki varlıklarının devam ettiğine, insanlar ve diğer varlıklar üzerinde etkili olabildiğine, onlara iyilik ve kötülük yapabildiğine inanılan Şamanizmle bağlantısı kurulmaktadır.⁸⁵

“Don değiştirme” kavramı “Bir cismin birden fazla görünüşler altında tezahür etmesi, bir insan, hayvan veya bitkinin bir eşyanın biçimine girebilmesine”⁸⁶ tekabül etmektedir. Bu bağlamda Alevî-Bektâşî kaynaklarında güvercin geyik ve turna donuna girme gibi ifadeler rastlanılmaktadır.⁸⁷ Günümüz Samsun-Avut Alevileri arasında da turna kuşunun Hz. Ali’nin biçim değiştirmiş (don değiştirmiş) hali olduğuna ve onun sonsuz yaşamın bir sembolü olduğuna inanılmaktadır.⁸⁸ Bu örneğin dışında diğer alan araştırmalarına bakıldığında “don değiştirme” inancının halk nezdinde daha çok tenasüh anlamında kullanıldığı gözlemlenmektedir. Ankara’da bir zâkirin annesinin yaptığı şu duadaki “Yavrum Allah, her mahlûktan etsin de yerde sürünen mahlûklardan etmesin, yani ona ruhumuzu düşürmesin.”⁸⁹ ifadeleriyle kastedilen tenasüh inancından başka bir şey değildir.

Alevî önderlerinin don değiştirme inancıyla ilgili öne sürdükleri argümanlardan bazıları şunlardır; “.... her şeyi yaratmaya kadir olan Allah dilerse, aynı kişiyi başka birinin donunda da getirir, bu hâlin anlaşılması için erenlerin sırrına vakıf olmak gerekir ki bu bizde eksik olan bir husustur, üstelik bu ruhların yeniden başka birinin donunda gelmesi alelade insanlara olacak bir şey de değildir, seçkin ve vazifeli kimseler için geçerli-

84) Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Özcan Güngör- Erdal Aksoy, “Sosyolojik Açıdan Alevî/Bektâşîlerde Tenasüh İnancı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 2012, S. 62, s. 253 vd.

85) Gülseren Özdemir, “Pir Sultan Abdal’ın Şiirlerinde Animizmin ve İslamiyet Öncesi Türk İnançlarının İzleri”, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/gulseren_ozdemir_pir_sultan_abdal_animizm_inanclar.pdf. 11.06. 2015.

86) Ocak, *age*, s. 154.

87) Bkz. *Pir Sultan Abdallar*, Haz. İbrahim Arslanoğlu, İstanbul, 1997, s. 341; Ocak, *age*, s. 155 vd.

88) Ali Osman Aktaş, *Avut Köyünün Halk Bilim Açısından İncelenmesi*, Ondokuz Mayıs Üni. Sos. Bil. Ens., Basılmamış YL. Tezi, Samsun, 2007, s. 42.

89) Yılmaz, *age*, s. 120.

dir...”⁹⁰ Bu ifadelerde don değiştirmenin sıradan insanlar için geçerli olmadığını anlamak mümkündür. Diğer bir argümanda ise “...biz ölmek için değil, olmak için dünyaya geldik, ruh önemli, o ölmez ve mükâfatı ruh görür, cezayı beden görmez, beden bir posa, onun bir önemi yok, eğer zamanında ruh geldiğinde “olmamışsa” yeniden gelebilir, zaten bu herkes için değil seçkin insanlar için söz konusudur, “Rabbin müstağni ve rahmet sahibidir. Dilerse, sizi başka bir milletin soyundan getirdiği gibi, sizi yok eder, dilediğini yerinize getirir.”⁹¹ ayeti de buna delildir, dolayısıyla bize göre reenkarnasyon vardır...”⁹² tenasüh inancının ayetlerle temellendirilmeye çalışılması dikkat çekmektedir.

Günümüz Alevî zümreleri arasında don değiştirdiğine inanılan kimselerin başında şüphesiz Hz. Ali gelmektedir. Hz. Ali'nin peygamberlerin donunda geldiği ve kıyamete kadar bin bir donda baş gösterebileceği söylenmektedir. Söz gelimi, Mersin'deki Tahtacılar arasında Hz. Ali'nin Adem Peygamberden itibaren bütün peygamberlerin donunda geldiğine inanılmaktadır.⁹³

Malatya-Kuluncak Alevîleri arasında Hz. Ali'nin bin bir isminin olduğu ve bin bir donda baş gösterdiğine inanılmaktadır. Bu husus şu dörtlülle dile getirilmektedir;

Neçe yüz bin yıllar kandilde durdun
Atanın belinde madere geldin
Onun için halkı düşmana saldın
Binbir donda baş gösterdin ya Ali⁹⁴

Elazığ-Tadım'da “kalp değiştirme” adı altında görülen don değiştirme inancına göre, herhangi bir canlıya zulmedilmemelidir. Zira o canlının şahsında Hz. Ali'nin tecessüd etme ihtimali vardır. Tadım Alevîlerinin ölmüş yakınlarını bahçelerine gömmelerindeki amaç da bir gün iyi ya da kötü insan olarak dönecekleri bu inanca hazırlıktır.⁹⁵

Alevîler arasında Hz. Ali'nin don değiştirdiğine dair farklı anlatılar dile getirilmiştir. Mersin Tahtacıları arasında anlatılan bir menkıbeye göre, “Selman-ı Pak bir nehirde yı-kandıktan sonra sudan çıkarken çıkardığı elbisenin üzerinde bir aslanın durduğunu görür. O sırada oraya yüzü peçeli bir atlı gelir, aslan o atlıyı görünce kaçır. Selman elbisesine kavuşunca; ‘Ey atlı! Ben sana hediye vermek istiyorum’ der ve ona bir nergis verir. Belli bir zaman sonra Selman, Peygamber’in yanında görev alır. İmam Ali dünyaya gelince, Selman onu omuzlarında gezdirir. Ali, iki-üç yaşlarında iken, bir gün Selman Ali’yi hur-

90) Güngör, *age.*, s. 130.

91) *En'am*, 6/133.

92) Güngör, *age.*, s. 130-131.

93) Selçuk, *age.*, s. 74-75.

94) Yunus Güreer, *Kuluncak'ta Yaşayan Alevilerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnanışları*, Fırat Üni. Sos. Bil. Ens., Basılmamış YL. Tezi, Elazığ, 200, s. 23.

95) İbrahim Köseoğlu, *Elazığ Merkezine Bağlı Tadım Köyü Alevilerinin Halk İnanışları ve Bunların Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Fırat Ü. Sos. Bil. Ens., Basılmamış YL. Tezi, Elazığ, 2009, s.48.

ma ağacına çıkarır. Ali, yediği hurmanın çekirdeklerini Selman'a atar. Selman, 'Ey çocuk dur!' diye Ali'yi ikaz eder. Ali tekrar çekirdekleri attığında Selman aynı şekilde uyarır. Bunun üzerine Ali, Selman'a; 'Sen mi çocuksun? Yoksa ben mi çocuğum', diye sorar. Selman da; 'Sen daha iki-üç yaşındasın, onun için tabî ki sen çocuksun' diye cevap verir. Ali; 'Falan yerde sen yıkanırken elbisenin üzerine bir aslan oturmuştu. Oraya gelen yüzü peçeli atlı kimdi? O atlıya ne verdin?' diye sorar. Selman da 'Nergis verdim' diye cevap verince, Ali; 'Buyur al nergisini' diyerek Selman'ın o zaman kendisine verdiği nergisi ona geri verir."⁹⁶

Aynı yörede konuyla ilgili başka bir menkıbede Hz. Ali, kendi cenazesini kendi yı-kayıp tabuta koymuş ve bunu bir deveyle taşıyarak çölde kaybolmuştur. Bu sebeple Hz. Ali'nin mezarı yoktur ve Hz. Ali kıyamete kadar değişik donlarda gelmeye devam edecektir.⁹⁷ Hz. Ali'nin öldükten sonra cenazesini kendisinin taşıması hadisesiyle ilgili bu anlatının kaynağı Şîî-İmâmî menkıbelerdir. Erken dönem Şîî müelliflerinden Şeyh el-Müfid'in eserinde yer verdiği menkıbede "Hz. Ali ölmeden önce oğullarına, öldükten sonra kendisini bir tabuta koymalarını, tabutun yalnızca arkasından kaldırmalarını ve Garibeyn denilen bir mevkide beyaz bir taşın bulunduğu yere defnetmelerini istemiştir. Hz. Ali'nin kölesinin anlattıklarına göre oğulları tabutun arkasından kaldırdıklarında, ön tarafı kendiliğinden kalkmış, tabuttan ağaç dallarının yere sürülmesi gibi bir ses çıkarak denilen yere varmışlardır. Burada beyaz bir taşın üzerine "Burası Nuh'un Ali b. Ebî Tâlib'e ayırdığı yerdir." diye bir yazıyla karşılaşmışlar ve oraya defnetmişlerdir."⁹⁸

Don değiştirme inancı bağlamında pek çok Alevî-Bektâşi kaynağında atıfta bulunulan diğer bir konu, Hacı Bektaş Veli donunda gelenin Hz. Ali olmasıdır. Bu kabulün ilk izlerine Hacı Bektaş Veli'ye nisbet edilen *Vilâyetname*'de rastlanmaktadır. Burada anlatılanlara göre, Lokmân-ı Perende, hacdan dönünce Horasan erenleri, bir araya gelip Haccını kutlamaya giderler. Mektebin ortasında akan bir pınar görürler. Ve daha önce geldiklerinde böyle bir pınarın olmadığını söylerler. Lokman-ı Perende bunun Hacı Bektaş Veli'nin kerameti olduğunu söyler ve onun diğer kerametlerini de anlatır. Horasan erleri küçük yaşta bir çocuğun bu kerametleri gösterdiğine inanmak istemezler. Bunun üzerine Hacı Bektaş Veli "Ben, kevser sâkisi, âlemlerin rabbi Tanrının arslanı, vilâyet padişahı, mü'minlerin emîri Hazreti Ali'nin sırrıyım." der. Onlar da Şâh'ın sırrıysan bunun nişanını göster." derler. Hacı Bektaş Veli avucundaki ve alnındaki yeşil benleri gösterir. Gördükleri karşısında itiraz edemeyen Horasan erleri onun Hz. Ali'nin sırrı olduğunu tasdik ederler.⁹⁹

Güncel araştırmalarda da Alevî zümreler Hz. Ali'nin Hacı Bektaş Veli donunda geldiğine inandıklarını ifade etmişlerdir. Ankara'da bir Alevî önderi görüşlerini *Vilâyetnâme*'de

96) Selçuk, *age*, s. 74-75.

97) Selçuk, *age*, s. 56.

98) Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed eş-Şeyh el-Müfid, *el-İrşâd*, Beyrut, 1979, s. 19.

99) *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hüknâr Hacı Bektâş-ı Velî*, (Haz. Abûlbâki Gölpınarlı), İstanbul, 1990, s. 7.

geçen bir menkıbeyle şöyle açıklamıştır; “Hacı Bektaş Veli bence Hz. Ali’nin ikinci kere veya üçüncü kere, dördüncü, beşinci kere veya en son kere dünyaya gelişidir. Ben öyle inanıyorum. Çünkü Hacı Bektaş Veli daha Anadolu’ya gelmeden ocaklar gelmiş, ocak deleri gelmiş. Hacı Bektaş Veli onlardan yüz sene sonra gelmiş. Şimdi, Hacı Bektaş geldiği zaman, Lokman Parende’ye gidip ders görmesi, Ahmet Yesevî’den emanetler alması, Hacca gitmesi, orada erbaine girmesi, Babalar savaşına katılması, ondan sonra Sivas’ın, Kangal’ın Bektaş köyüne gidip beş sene sığır güdüp tekrar geri gitmesi. Bir geliyor ki Hacı Bektaş Veli, ister batını gelsin ister zahiri, yani ister güvecin donunda gelsin ister esasını dürte dürte gelsin, geldiğinde bir gerçek var ki Rum erenleri birbirinden haberdar iletişim halindedir. Eskişehir’de Sakarya vadisinde bir toplantıları, cemleri var. Bu arada Kadıncık Ana’da var. O mübarek erenler yeni gelen bir kimsenin büyüklüğünü, üstünlüğünü tanımıyorlar. Ne yapıyorlar, onlara bazı kerametler gösteriyorlar. Onlara nasip veren elini gösteriyor. Bir sürü şeylerden sonra, mecbur oluyorlar onu tanımaya. Neye inanıyorlar; şimdi onun Hz. Ali’nin ta kendisi olduğuna ve sırası geldiğine inanıyorlar, Onun için secde kılıyorlar. Onun için biliyorlar. Yoksa bilir mi?”¹⁰⁰

Ankara-Beypazarı (Karaşar)’da Hz. Ali’nin Hacı Bektaş Veli’nin donunda gelmesiyle ilgili soruya yörenin ileri gelenlerinden bir halife baba “... Elbette buna inanıyoruz bu, sizin ‘tenasüh’ dediğiniz şey bir anlamda” dedikten sonra konuyla ilgili şu örneği vermiştir; “Anadolu’daki bütün erenler gelip Hacı Bektâş Velî’den el almasına karşılık, Taptuk Emre gelmemiştir, niçin gelmediği sorulunca da, O, Hz. Ali’den el aldığını söylemiş, buna karşılık; Hünkâr da o eli görsen tanır mısın? diye sorduktan sonra, evet cevabını alınca, bu elden mi? diyerek kendi elini göstermiş ve o sırada Taptuk Emre bu elle, Hz. Ali’nin elinin aynı olduğunu görmüş, senin emrine uyduk anlamında ‘Taptuk pirim, taptuk’ demiş, çünkü Hz. Ali’nin de alnında ve sağ elinde yeşil bir ben varmış, dolayısıyla buna inanırız...”¹⁰¹

Ankara’da bir dede ise konuyu Hz. Ali-Hacı Bektaş Veli benzerliğinden hareketle açıklamaktadır; “Hz. Ali efendimizin ölümünde de Hacı Bektaş Veli’nin ölümünde de aynı şey gerçekleşmiştir. Hz. Ali efendimiz diyor ki; ‘Ben Hakk’a yürüdükten sonra, bir adam gelecek, cenazemi ona verin götürsün.’” diyor. Hz. Ali vefat ettikten sonra cenazesi yıkılıyor, bir bakılıyor ki; yüzü kapalı bir adam geliyor, devesini çekerek. Cenazeyi o adama veriyorlar. Adam bir müddet gittikten sonra evlatları diyor ki; ‘Eyvah biz ne yaptık, babamızın cenazesini bilmediğimiz bir adama verdik. Koşuyorlar adamı yolda yakalıyorlar, durduruyorlar. ‘Sen bizim babamızı götürme.’ diyorlar. Yüzü kapalı adam nikabını (örtüsünü) açıyor ve diyor ki; ‘Eyvah oğlum, sırrımızı ifşa etme.’ Yüzünün peçesini kaldırıyor ki; cenazesini götüren de Hz. Ali efendimiz. Aynı şekilde, Hacı Bektaş Veli’de aynı vasiyeti yapıyor. ‘Ben Hakk’a yürüdükten sonra cenazemi bir er alıp götüreceğim.’ diyor. Gerçekten de vefat ettikten sonra, yüzü kapalı bir er geliyor ve cenazeyi alıp götürüyor. Aynı şekilde halk gidiyor ve Pir’in cenazesini almak istiyor. Er yüzünün peçe-

100) Yılmaz, *age*, s. 108.

101) Göngör, *age*, s. 129.

sini açınca görülüyor ki Hacı Bektaş Veli'nin kendisi. Dolayısıyla önce Hz. Ali idi sonra Hacı Bektaş Veli oldu. Yani bunlar hep aynı ruhun, nurun dolaşmasının kanıtıdır.”¹⁰² Bu anlatı, Şîf-İmâmî kaynaklarda Hz. Ali'nin imametini temellendirilmesi gayesiyle üretilen bir menkıbenin Anadolu'da Hz. Ali'nin Hacı Bektaş Veli'nin donunda geldiği fikrinin kanıtı için farklı bir formla yeniden üretildiğini diğer bir ifadeyle maksada göre menkıbenin nasıl değişim geçirdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Don değiştirme bağlamında son zamanlarda Alevî çevrelerde dillendirilen başka bir mesele Hz. Ali'nin Atatürk'ün donunda gelmesidir. Ankara'daki Zöhre Ana talipleri bu hususu “Hz. Ali Allah'tır. Allah'ın kendisidir. Hz. Ali'nin varlığı başka evliyalara geçmiştir. Geçmişte Atatürk idi. Şimdi de Zöhre Ana donundadır. Dünyayı düzeltmek için gelmiştir...”¹⁰³ sözleriyle dile getirerek Hz. Ali'nin Atatürk'ten sonra Zöhre Ana'nın donunda da geldiğini iddia etmişlerdir. Yine bu bağlamda Cenâb-ı Allah'ın kullarına üflediği ruhun bir cüz'ünün Hacı Bektaş Veli'den sonra Atatürk'te meydana çıktığını, gelecekte de başka insanlarla devam edeceğine dair yorum yapanlar vardır.¹⁰⁴ Alevîlerin don değiştirme inancına Atatürk'ün de dâhil edilmesiyle ne amaçlanmıştır? Bu konu hakkında bir şey söylemek zordur.

Bunların dışında Alevîler arasında Hızır'ın Hz. Ali donunda geldiğine dair bir inancın varlığı gözlemlenmektedir. Bu hususta Malatya-Kuluncak'ta anlatılanlara göre, Hızır Tanrı'nın insan görünümünde yeryüzüne inmiş halidir ve dara düşenlere farklı donlarla görülebilmektedir. Hızır Hz. Ali'nin donunda gelerek insanlara yardım etmiştir.¹⁰⁵

Özetle ifade etmek gerekirse “don değiştirme” kavramı günümüz Alevî zümreler arasında anlam kaymasına uğrayarak bir nev'i tenasüh inancına dönüşmüştür. İslam öncesi inançlarını bugüne taşıyan Alevî zümreler, don değiştirme inancıyla Hz. Ali başta olmak üzere Hacı Bektaş Veli, Zöhre Ana ve Atatürk gibi velî ve seçkin olarak gördükleri kimselerin ruhlarına süreklilik kazandırmışlardır. Bu kabulün Alevî inancındaki insan algısıyla da bir ilişkisi olmalıdır. Zira insanda tanrısal bir özün bulunduğu dair bir kabulle insan ruhunun tenasütle devam ettirilmesi birbirini tamamlayan kabullerdir. Aksi takdirde insanın fânî/sonlu bir varlık olması Alevî düşüncedeki genel “insan” algısıyla çelişecektir. Diğer taraftan don değiştirme inancının mitsel anlatılarla, şairlerle hatta ayetlerle temellendirilmesi ise, iddialara meşruiyet kazandırılması amacına matuftur.

3. Hz. Ali'yle İlgili Ayetlerin Kur'an'dan Çıkarıldığına Dair Kabuller

Günümüz Alevî toplumları arasında Hz. Ali'yle ilgili öne sürülen başka bir iddia, Kur'an'dan onunla ve Ehl-i Beyt'le ilgili ayetlerin çıkartılmasıdır. “Kur'an'a el/kalem katılmış” gibi ifadelerle dile getirdikleri iddialarında onlar, genellikle Kur'an'daki ayet sayısının 6666 olması gerekirken 432 ayetin çıkarıldığını, çıkarılan ayetlerin Hz. Ali ve

102) Yılmaz, *age*, s. 107-108.

103) Yılmaz, *age*, s. 113.

104) Güngör, *age*, s. 130.

105) Gürer, *age*, s. 24.

Ehl-i Beyt'le ilgili olduğunu öne sürmüşlerdir.¹⁰⁶ Ankara'da bir Alevî dedesi Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'le ilgili ayetlerin yanı sıra Vilayet ve Nübüvvet surelerinin de Kur'an'dan çıkarıldığını öne sürerken,¹⁰⁷ aynı yerde başka bir dede, Hz. Osman'ın kavmiyetçilik göttüğünü, bu yüzden Ehl-i Beyt'in ve Haşimîlerin üstünlüğünü sağlayacak ayetleri Kur'an'dan çıkardığını söylemiştir.¹⁰⁸ Amasya'daki bazı Alevî kesimler ise bunların Hz. Ömer ve Emevîler döneminde çıkarıldığına inanmaktadır.¹⁰⁹

Yine bu bağlamda Ankara'daki bir Alevî dedesinin; "Ayetlerin çıkarıldığına, Kur'an'ın bozulduğuna inanıyorum. 'Allah'ın kelamı bozulur mu?' diye genel bir düşünce var. Umumiyette Sünniler söylüyor bunu. İncil de bozulmuştur, Tevrat da. Bunlar geldiği gibi değildir. Peki sen onlara 'bozuldu' diyorsun. Mademki; Allah'ın kelamı bozuluyorsa, Kur'an da Allah'ın kelamı, o niye bozulmasın?"¹¹⁰ şeklindeki Kur'an-ı Kerim'i diğer kutsal kitaplarla kıyaslayan yorumu dikkat çekmektedir.

Bunların yanı sıra Alevîler arasında Kur'an'ın tahrifine dair farklı anlatılar dile getirilmektedir. Sivas-Altınayla (Yassıpınar-Serinyayla)'daki bir dedenin bu konudaki açıklamalarına göre, "Bugün elimizdeki Kur'an maalesef eksiktir. İran'daki Kur'an da Muaviye'nin yazdığı eksik Kur'an'dır. Kur'an'dan Ehl-i Beyt ile ilgili ayetler çıkarılmıştır. Kur'an 6666 ayet değil, 3666 ayettir. Günümüzde Kur'an'ın asıl nüshası iki tanedir. Bunlardan birisini Hz. Ali, diğerini Hz. Hüseyin yazmıştır. Altın yazılarla yazılmıştır. Şuan Kûfe'de bir camide bir sandukanın içerisinde. Bu sandukanın ağzına o zamandan yedi devletin kilidi vurulmuştur. Şimdi hiçbir kimse bu anahtarları bulup, sandukayı açamaz. Kimsenin gücü buna yetmez. Ancak âhir zamanda Hz. Mehdi bu sandukayı açacak ve içindeki sahih Kur'an'la dünyaya hükmedecek, âhir zamanda Kur'an'la dünyayı ıslah edecektir. Ayrıca ben Kur'an'ı Kerim'in gerçek nüshası yok diyorsam, şunun için diyorum; 'Ebu Bekir Kur'an'ı cem etti' diyorlar. Kur'an o zaman kadar neden deri, kemik parçası üzerine yazıldı? Kur'an o zamana kadar zaten vardı."¹¹¹

Başka bir Alevî dedesinin iddiasına göre Hz. Ali'nin yazdığı Kur'an şu an Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır. O bu konudaki görüşlerini; "Kur'an-ı Kerim'in 6666 ayeti olduğu söylenir. Doğru olduğuna inanıyorum. Bazı sayımlara göre 400'e yakın ayet yok. Ayetlerin derlenişi çok önemlidir. Derlemede bazı ayetler birleştirildi mi? kuşkusuz var. Hz. Ali'nin on beş tane Kur'an yazdığı söyleniyor. İstanbul Topkapı müzesinde olduğu söyleniyor. Bu Kur'an alınıp incelendi mi, mevcut Kur'an ile karşılaştırıldı mı? Bilmiyorum. Alevî araştırmacıların o Kur'an'ı incelemeleri gerekir. Eğer Türkçeye çevrilebilirse bu sıkıntılar ortadan kalkacak. Çünkü Hz. Ali'nin el yazması Kur'an'ının olduğu gerçeği var. Şu anda, Kur'an'da Ehli Beyt'le ilgili ayetler var. Geleneksel iddiaya göre yok edil-

106) Üçer, *age*, s. 271; Yıldız, *age*, s. 114; Yılmaz, *age*, s. 121-122; Rençber, *age*, 70.

107) Yılmaz, *age*, s. 122.

108) Yılmaz, *age*, s. 122.

109) Yıldız, *age*, s. 114.

110) Yılmaz, *age*, s. 123.

111) Coşkun, *age*, s. 96.

mesi gerekirdi, neden yok edilmemiş bu da ayrı bir sorudur. İspatı yoktur.”¹¹² sözleriyle dile getirmiştir.

Araştırmalarda tahrifin aksine Kur’ân’a ilaveler yapıldığına dair kabullere de rastlanmaktadır. Tokat’ta Kur’ân’a hadislerin ilave edildiğini ileri sürenlerin¹¹³ yanı sıra Yezid tarafından Kur’an-ı Kerim’e “ala’l-kavmi’l-kâfirîn”, “ala’l-kavmi’z-zâlimîn” gibi ifadelerin eklendiğini söyleyenler vardır.¹¹⁴ Yine Mervân b. Hakem’in Kur’an’a eklemeler yaptığından dolayı Hz. Peygamber’in onu sürgüne gönderdiğine dair kabuller de vardır.¹¹⁵

Alevî-Bektâşî gelenekteki Kur’an’a tahrifi ve Hz. Ali’nin mushafıyla ilgili bu iddiaların kaynağı yine Şîî-İmâmî kaynaklardır. Şîî-İmâmî müelliflerden Kuleynî’nin bu konudaki iddiasına göre Kur’ân’ın indirildiği şekliyle onu cem’ ettiğini iddia eden kimse yalancıdır. Çünkü Kur’ân’ı indirildiği şekliyle toplayıp muhafaza eden sadece Hz. Ali ile ondan sonra gelen imâmlardır.¹¹⁶ Ayrıca Şîî-İmâmî kabulde “Velâyet” ve “Nüreyn” surelerinin Hz. Ali’nin fazileti üzerine nazil olduğu öne sürülmüş, ancak bu sûrelerin mevcut olan Kur’ân-ı Kerim’de bulunmadığı iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre, sözü edilen sureler Osman b. Affan’ın mushafı yaktığı esnada Kur’ân’dan çıkartılmıştır ve bunlar yalnızca Hz. Ali’nin Mushafı’nda yer almaktadır.¹¹⁷ Bazı ayetlerden Hz. Ali isminin kaldırıldığına dair iddialar da vardır.¹¹⁸

4. Hz. Ali’yle ilgili Diğer Kabuller

Alevî gruplar üzerine yapılan alan araştırmalarında yukarıda ele alınan temel konuların dışında Hz. Ali’yle ilgili farklı iddia ve inançlar tespit edilmiştir. Söz gelimi Hz. Ali ölmemiştir, göğe çekilmiştir, göğün yedinci katında oturmaktadır.¹¹⁹ Ahiret günü mizanın başında bekleyip kendisine inananları cehenneme gönderecektir.¹²⁰ Hz. Peygamber, diğer imamlarla birlikte şefaata edecektir.¹²¹ Cennetin kapısının anahtarı Hz. Ali’de olacak ve onun izin vermediği kişilerin cennete giremeyecektir.¹²²

Bu fikirlerin de yukarıdaki örneklerde olduğu gibi Şîî-İmâmî kaynaklı olduğu açıktır. Zira Şîî-İmâmî düşüncede Ali, Kıyamette havuzun başında bulunacak, hamd bayrağını

112) Yılmaz, *age*, s. 123.

113) Üçer, *age*, s. 270.

114) Üçer, *age*, s. 271.

115) Üçer, *age*, s. 271.

116) el-Kuleynî, *el-Usûl mine’l-Kâfî*, c. I, s. 227.

117) Bkz. Mehmet Atalan, “Şîî Kaynaklarda Ali b. Ebî Tâlib ve Fatma Mushafı”, *Dini Araştırmalar*, 2005, C.8, S.23, Eylül-Aralık. 102.

118) Konuyla ilgili Bkz. Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, Beyrut, 1991, c. II, s. 428; Ebû’n-Nasr Muhammed el-Ayyâşî, *Tefsîru’l-Ayyâşî*, (Nşr. Hâşim Resûlî el-Muhallâtî), Beyrut, 1991, c. II, s. 44.

119) Selçuk, *age*, s. 56.

120) Selçuk, *age*, s. 56.

121) Üçer, *age*, s. 261; Hz. Ali’nin şefaataçlığına dair Bkz. Mecek, *age*, 13.

122) Selçuk, *age*, s. 56.

taşıyacak ve cennetliklerle cehennemlikleri birbirinden ayıracaktır.¹²³ Yine diğer imamlarla birlikte Hz. Ali, Ahirette şefaata hakkına sahip olacaktır.¹²⁴

5. Alevîlerin Hz. Ali ile İlgili Kabullerine Dair Özeleştireler

Günümüzde bilim ve teknolojinin gelişmesi ve buna bağlı olarak Alevî toplumdaki eğitim seviyesinin artmasıyla birlikte özellikle gençler arasında yukarıda detaylı bir şekilde yer verdiğimiz Hz. Ali'nin tanrılığine, dönüştürdüğüne ve Kur'an'dan Hz. Ali'yle ilgili ayetlerin çıkarılmasına dair geleneksel Alevî kabullerinin ve mitsel anlatıların sorgulayıcı bir zihniyetle, akli çıkarımlarla ve kitâbî bilgilerle reddedildiği gözlemlenmektedir. Örneğin, Mersin'deki gençler arasında Tanrı'nın doğumlu ve ölümlü olmaması gerektiğinden dolayı Ali'nin Allah olmadığı ifade edilmiştir.¹²⁵

Sivas-Altunyayla (Yassıpınar-Serinyayla)'da yapılan başka bir değerlendirmede; "Kimisi dedi ki Alevîler Ali'ye Allah dediler. Kimisi dedi ki Alevîler Ali'ye Peygamber deyiş, Salavat getirdiler. Ali ne Allah'tır, ne de Peygamber. Ali Allah'ın velî bir kuludur. Gerçek dostudur. Ali Peygamberin amcasının oğlu ve damadıdır. Hakikaten velîdir."¹²⁶ şeklindeki ifadelerde bir taraftan Hz. Ali'yi "Allah" olarak gören zihniyet biçimi sorgulanırken, bir taraftan da Hz. Ali'nin tarihsel kimliği vurgulanmaktadır. Hz. Ali'nin tarihsel kimliğini öne çıkaran benzer bir yaklaşım Ankara'daki bir Alevî dedesinden gelmektedir. O, yukarıda yer verdiğimiz Pir Sultan'ın Hz. Ali'ye ilahlık atfeden ifadelerin nasıl yorumlanması gerektiğiyle ilgili soruyu; "Bunu yazan sevdiğini meth ediyor. Haşa, ve kata Hz. Ali'ye Allah diyemeyiz. Hz. Ali'nin babası Ebu Talip var; annesi var, hanımı var; Fatmat-ül Zöhre, oğlu imam Hasan, İmam Hüseyin var. Üç evliliği var. Nasıl sen buna Allah diyebilirsin? Hz. Ali yaratılmıştır. Yaratıkların en güzelidir, en makbulüdür. Cenabı Allah ona aslanım demiştir."¹²⁷ şeklinde cevaplandırmıştır.

Yine aynı yöreden bir Alevî dedesi şu sözlerle özeleştirede bulunmaktadır; "Bazı dedeler var ki biraz zorlayınca 'Ali'den başka Allah var mı?' deyip, işin içinden çıkıyor adam. Konuşurken (sohbet sırasında) güya kızıyorlar yani onu bir şey sanıyorlar. Sen onları biraz sıkıştır, biraz gevşeklik göster hepsi diyecekler, fakat onların demesi için teşvik etsen yanlış olur. Onun hatasını ben çekerim. Ben orada pasif durursam olmaz, derim ki "efendice oturun, efendice konuşun, sorularınız mantığa uygun, böyle geliş güzel falan sunu dedi, bunu dedi, kulaktan duyma bu insanı aldatır. Oku, okursan aldanmazsın"¹²⁸

123) Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Ali b. el-Hasan İbn Şâzan, *Mie Menkabe min Menâkıbı Emîri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Tâlib ve'l-E'immeti min Veledihî*, (Nşr. Nebil Rızâ Alevan), Kum, 1413, s. 104.

124) Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali eş-Şeyh es-Sadûk, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye (Şî'îmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, (Çev. Ethem Ruhi Fırlalı, *Şî'îmâmiyye'nin İnanç Esasları*), Ankara, 1978, s. 74.

125) Selçuk, *age*, s. 56.

126) Coşkun, *age*, s. 94.

127) Yılmaz, *age*, s. 85.

128) Yılmaz, *age*, s. 86.

Don değiştirme inancıyla ilgili yapılan eleştirilere bakıldığında Ankara-Beypazarı (Karaşar) yöresinde bir Alevî kimse bu inancın Alevîler arasında nasıl yayılmaya başladığıyla ilgili ilginç bir değerlendirmede bulunmuştur. Anlattıklarına göre, don değiştirme, ilk zamanlar âlimlerin kerametlerinin daha iyi anlaşılıp, ibret alınması için temsil yoluyla dile getirilen hikâyeler iken, bunlar korunamadığı için zamanla Alevîler her şeye zahir gözüyle bakıp gerçek sanmışlar ve bunları inanç haline getirmişlerdir.¹²⁹

Aynı yörede bir Alevî önderinin konuyla ilgili tespitleri şöyledir; "...ben ruhların Cenab-ı Allah'a ikrar verilirken bir tek yaratıldığına inandığım gibi, dünyada da bir kez yaşadığına, sonrada ebedi istirahatgâhına gittiğine inanırım. Eğer Allah özel görevli kişileri dilemiş olsa yeniden yaratır, niye daha önce dünyayı görmüş bir ruhu vazifelendirsin ki, hem bizim inancımıza göre ruhla birlikte beden de hem ceza hem de mükâfat görecektir, o zaman hangi ceset azabı veya mükâfatı çekecek, zaten Kur'an da böyle bir şey demiyor..."¹³⁰

Hz. Ali'nin don değiştirmesi konusunda ise Ankara'dan bir Alevî dedesi, "Hacı Bektaş Veli Hz. Ali değil, şöyle ki yol ve erkân açısından birdirler. Hacı Bektaş Veli Hz. Ali'nin yol ve erkânını aynen güttüğü için Hz. Ali gibi denilir." diyerek konuyla ilgili eleştirisini dile getirmiştir.¹³¹

Son olarak Kur'an'ın tahrifiyle ilgili iddialara ilişkin bir Alevî dedesi Kur'an'a bir şeyin katıldığını veya eksiklik bırakıldığını söylemenin son derece hatalı ve tarihî gerçeklere uygun olmadığını, Can'ların böyle bir şeyi kulaktan dolma bilgiler sebebiyle söylediklerini ifade etmektedir.¹³² Benzer şekilde başka bir Alevî dedesi "...Kur'an'ın bir harfi bile değişmemiş, ama ne faydaki biz onun içindekileri tam okumuyor ve anlamıyoruz, hele gittiğim bir cemevinde hiç Kur'an'ın okunmamış olması çok gücüme gitti ve orada da söyledim: "Siz Kur'an'a uzak kaldığınız sürece yolun uzağında, ne kadar Dede/Baba olursanız olun fark etmez", ama maalesef Kur'an'ı saptıran, içini açıklamayan veya açıklayamayan bir sürü Hoca da var, Dedeler zaten bu konuda perişan bir durumda, Kur'an'dan bir şey çıkarıldı demek yanlış ancak 6666 ayet var denmesin, bazıları buradan böyle şeyler çıkarıyor..."¹³³ sözleriyle serzenişte bulunmuştur.

Sonuç

Alevîlik, Hz. Ali merkezli inşa edilmiş olmasına rağmen; Alevî toplumlarda sınırları belirli ve kolay algılanabilen bir Hz. Ali tasavvurundan bahsetmek oldukça zordur. Alan araştırmaları verileriyle ortaya çıkan tabloda Hz. Ali, tanrısal öze ve sıfatlara sahip, kimilerine göre tanrının kendisi, don değiştirerek varlığını kıyamete kadar devam ettiren, Hak-Muhammed-Ali ve Nûr-ı Muhammedî'nin ayrılmaz bir parçası ve Alevîlerin dışındakilerin anlayamayacağı bir "sır" olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Ali'nin tarihsel

129) Güngör, *age*, s. 131.

130) Güngör, *age*, s. 130.

131) Yılmaz, *age*, s. 109.

132) Güngör, *age*, s. 134.

133) Güngör, *age*, s. 134.

kimliğini gölgede bırakan bu algının oluşumunda başta Şîî, İmâmî, Batınî-İsmâîlî ve tasavvufî fikirler olmak üzere İslam öncesi dinî inançların, Hinduizm, Budizm, Maniheizm gibi farklı dinlerin ve felsefî akımların etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Esasen kültürler ve dinler arası etkileşim hemen her toplumda görülen bir vakıdır. Ancak Alevîliğin bu konuda çok daha fazla etkiye açık olması, bu dini grubun senkretik yapısı ve sözlü kültürüyle ilişkilidir.

Tespitlerimize göre, tarihsel süreç içerisinde bazı Alevî inançları ve kavramlarında bir takım anlam kaymaları olmuştur. Alan araştırmalarına yansıyan Hz. Ali'nin tanrılığ/ tanrısallığıyla ilgili kabuller bunun bir göstergesidir. Zira Alevî şiir ve nefeslerinde Hz. Ali'nin tanrısallığı vahdet-i vücud bağlamında işlenirken, günümüzde bazı Alevî gruplar arasında konu, tanrı-insan ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Buna göre, tanrı ile insan birbirinden uzak değildir. Bir kişi Hak ile hak olduktan sonra Allah'a eşdeğerdır ve insan-ı kâmil, tanrının kendisidir. Hz. Ali de insan-ı kâmil olarak görüldüğünden ona tanrı denilmektedir.

Diğer taraftan Alevî zümreler arasında Hz. Ali'nin zâhirde insan olmasına rağmen bâtında “tanrı” olduğunu iddia eden bâtınî yorumlarla doğrudan Hz. Ali'nin tanrı olduğuna dair kabuller de mevcuttur. Bu bağlamda Hz. Ali'nin “ken” diyerek âlemi yarattığına, insanın alnına yedi hat yazdığına dair kabullerle “bism-i şah” ifadesindeki “şah” kelimesinin, besmeledeki “be”nin noktasının Hz. Ali'nin tanrılığına delil olarak sunulması dikkat çekmektedir.

Benzer bir anlam kaymasının, don değiştirme inancında da gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bir varlığın farklı görünüşler altında tezâhür etmesi anlamına gelen don değiştirme kavramı, günümüz Alevîleri arasında “tenasüh” manasında kullanılmakta ve Hz. Ali'nin Hz. Adem'den itibaren bütün peygamberlerin, Hacı Bektaş Veli, Atatürk, Zöhre Ana gibi şahsiyetlerin donunda geldiği ve kıyamete kadar bin bir donda baş göstereceği iddia edilmektedir. Yine bu noktada Hz. Ali'nin tecessüd etme ihtimali olduğu için hiçbir canlıya eziyet edilmemesi gerektiğine dair söylemler de söz konusu dönüşümü yansıtmaları bakımından önemlidir.

Bunların yanı sıra bazı Alevî zümreler Kur'an tasavvurlarında elimizdeki mevcut Kur'an-ı Kerim'in tahrif edildiğini, içerisinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'le ilgili ayetlerin, Vilâyet ve Nübüvvet surelerinin çıkartıldığını ayet sayısının 6666 olması gerekirken 432 ayet eksik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hz. Ali'nin yazmış olduğu Kur'an'ın asıl nüshasının Kufe'deki bir mescitte veya Topkapı Sarayı'nda bulunduğunu iddia edenler de olmuştur. Ancak Alevî zümreler arasındaki bu algılama biçiminin Şîî/Ahbârî Kur'an algısının Anadolu'ya intikal etmiş versiyonu olduğu açıktır.

Biz bu noktada Alevî önderler tarafından dile getirilip, nesilden nesile aktarılan şiirlerin ve mitsel anlatuların, Şîî/İmâmî kaynaklı rivayetlerin böyle bir algının oluşumunda önemli bir rol üstlendiğini düşünmekteyiz. Fakat içinde bulunduğumuz bilgi çağında Alevî toplumu içerisinde bu anlatuların gerek mantıkî yöntemlerle gerekse kitâbi-bilimsel bilgilerle sorgulanarak özeleştiride bulunulduğunu görmekteyiz ve bu tavrın da göz ardı edilmemesi gerektiği kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Aktaş, Ali Osman, *Avut Köyünün Halk Bilim Açısından İncelenmesi*, Basılmamış YL Tezi, Ondokuz Mayıs Ü. Sos. Bil. Ens., Samsun, 2007.
- Arslan, Mustafa, “Söylem, Mitos ve Tarih: Popüler Dini Literatürde Hz. Muhammed (sav) Tasavvuru-Muhammediyye Örneği”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*. 2009, C. VI, S. 1, s.195-219.
- Ayata, Saim, *Kırşehir Yöresi Abdallarının Dinî İnançları Üzerine Bir Araştırma*. Basılmamış YL Tezi, Erciyes Ü. Sos. Bil. Ens., Kayseri, 2006.
- Aydın, Adem, *Akdağmadeni Ardıçalanı ve Bozhüyük Köylerinde Alevîlik*. Basılmamış YL Tezi, Ata. Üni. Sos. Bil. Ens., Erzurum, 2009.
- Birge, J. Kingsley, *The Bektashi Order of Dervishes*, London, Çev. Reha Çamuroğlu, *Bektâşîlik Tarihi*, İstanbul, 1991.
- Bozkuş, Metin, *Sivas Alevîliği*. Isparta, 2006.
- Cengiz, Recep, *Çamiçi Beldesinde Dini Hayat: Alevîlik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Fırat Ü. Sos. Bil. Ens., Elazığ, 2000.
- Coşkun, Hasan, *Sivas İli Altınyayla İlçesi Yassıpınar ve Serin Yayla Köylerinde Alevîlik*. Basılmamış YL Tezi, Erciyes Üni. Sos. Bil. Ens., Kayseri, 2001.
- Çiçek, Murat, *Gürgentepe (Ordu) Yöresinde Yaşayan Alevîlerden Dinî ve Sosyal Hayat*, Basılmamış YL Tezi, Fırat Üni. Sos. Bil. Ens., Elazığ, 2007.
- Çift, Salih, “Bektâşî Geleneğinde Vahdet-i Vüçûd ve İbnü'l-Arabî” *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)*, 2009, S. 23, s. 257-279.
- Doğan, Mustafa, *Dinî Gruplar Sosyolojisi Açısından Alevîlik -Fethiye Kasabası Örneği-*. Basılmamış YL Tezi Fırat Üni. Sos. Bil. Ens., Elazığ, 2010.
- Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Ali b. el-Hasan İbn Şâzan, *Mie Menkabe min Menâkıbı Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib ve'l-E'immeti min Veledihî*, (Nşr. Nebil Rızâ Alevan), Kum, 1413.
- el-Kummî, Ali b. İbrahim *Tefsîru'l-Kummî*, Beyrut, 1991.
- el-Meclisî, Muhammed Bakır b. Muhammed Taki b. Maksud Ali, *Bihari'l-Envari'l-Câmia li-Düreri Ahbari'l-Eimmeti'l-Ethar: Târîhu Ali*, c. XXXVIII, Beyrut, 1983.
- el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *İsbâtu'l-Vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebî Talîb Aleyhisselâm*, Beyrut, 1988.
- el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *İsbâtu'l-Vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebî Talîb Aleyhisselâm*, Beyrut, 1988.
- Ersal, Mehmet, *Isparta İli Senirkent İlçesi Uluğbey Beldesinde Alevîlik*. Basılmamış YL Tezi, Celal Bayar Üni. Sos. Bil. Ens., Manisa, 2005.
- eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-Nihâl*, Thk. Emir Ali Mehnâ-Ali Hasan Fâur, Dâru'l-Marife, Beyrut, 2001.
- eş-Şeyh el-Müfîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed, *el-İrşâd*, Beyrut, 1979.

- eş-Şeyh es-Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye (Şiî İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, (Çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, *Şiî İmâmiyye'nin İnanç Esasları*), Ankara, 1978.
- Eyüpoğlu, İsmet, *Bütün yönleriyle Bektaşilik*, Ankara, 1990.
- Gaybî, Seyyid Huseyin İbn Seyyid Şerhu *Hutbeti'l-Beyân*, İnceleme-Metin, Haz. Mehmet Saffet Sarıkaya, Isparta, 2004.
- Gökdemir, İbrahim, *Divriği Yöresinde Yaşayan Alevîlerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnançları*, CÜ Sos. Bil. Ens., Sivas, 2011.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, “Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin’in “Fütüvvet-namesi”, *İÜİFM*, C.XVII, S.1-4, ss.27-126.
- Güngör Özcan-Aksoy, Erdal, “Sosyolojik Açıdan Alevi/Bektaşilerde Tenasüh İnanç”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 2012, S. 62, s. 249-270.
- Güngör, Özcan, *Günümüz Alevi/Bektaşî Kimliğine Dair Sosyolojik Bir Araştırma Beypazarı/Karışar Yöresi Örneği*. Basılmamış Doktora Tezi, AÜ Sos. Bil. Ens., Ankara, 2007.
- Gürer, Yunus, *Kuluncak'ta Yaşayan Alevilerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnanışları*, Fırat Üni. Sos. Bil. Ens., Basılmamış YL. Tezi, Elazığ, 2008.
- Kaleli, Lütfi, *Binbir Çiçek Mozaîği Alevilik*, İstanbul, 1996.
- Kaplan, Doğan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Ankara, 2010.
- Köseoğlu, İbrahim, *Elazığ Merkezine Bağlı Tadım Köyü Alevilerinin Halk İnanışları ve Bunların Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. Basılmamış YL. Tezi, Fırat Üni. Sos. Bil. Ens., Elazığ, 2009.
- Küçük, Abdurrahman, vd., *Dinler Tarihi*, Ankara, 2010.
- Meccek, Süleyman, *Serik Yöresi Tahtacılarının Halk Bilgisi Ürünleri Üzerine Bir İnceleme*. Basılmamış YL Tezi, Afyon Kocatepe Üni. Sos. Bil. Ens., Afyon, 2014.
- Melikoff, İrene, *Uyur İdik Uyardular*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul, 1993.
- Nesîmî Divanı*, Haz. Hüseyin Ayan, Akçağ Yay., Ankara, 1990.
- Noyan, Bedri, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevilik*, Ankara, 1998.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Bektâşîlik”, *DİA*, İstanbul c. V, 1992, ss. 373-379.
- _____, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15. 17. Yüzyıllar)*, İstanbul, 1998.
- Özbakır, Akın, *Malatya Kale Yöresi Alevi Bektaşî İnançlarının Tespit ve Değerlendirilmesi*. Basılmamış YL. Tezi, Fırat Üni. Sos. Bil. Ens., Elazığ, 2010.
- Özmen, İsmail, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Ankara, 1998.
- Pir Sultan Abdallar*, Haz. İbrahim Arslanoğlu, İstanbul, 1997.
- Rençber, Fevzi, *Hak Muhammed Ali Aşkî Adıyaman Alevileri*, Ankara, 2014.
- Risâle-i Şeyh Safî*, Konya Mevlânâ Müzesi, Ferit Uğur 1172, 1b-61a.
- Çamuroğlu, Reha, “İslam'ın Egemen Olmadığı Hiçbir Coğrafyada Alevilik Yoktur” Röportaj: Ramazan Akkır, *Dem Dergi*, 215, S.6, s.40-50.

- Sarıkaya, Mehmet Saffet, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre İnanç Motifleri*, Ankara, 2002.
- _____, “Bektaşî ve Alevîlerde Hz. Ali'nin Tanrılaştırılması İddialarına Dair Bir Değerlendirme”, *Hazreti Ali –Sempozyum Bildirileri-*, İzmir, 2009, s. 55-73.
- Selçuk, Ali, *Tahtacılar Mersin Tahtacıları Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, 2004.
- Sunar, Cavit, *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, Ankara, 1975.
- Tarik, Ramazan, *Tekirdağ Yöresi Alevî Bektaşî Kültürü, (Kılavuzlu Köyü Örneği)*, Basılmamış YL. Tezi, MÜ Sos. Bil. Ens., İstanbul, 2012.
- Taşğın, Ahmet, “Alevî İnanıcı: Bir Alan Araştırmasının Sonuçları”. *Folklor/Edebiyat, Alevilik Özel Sayısı-II*, 2002/2, C. VIII, S. XXIX, s. 53-84.
- Teber, Ömer Faruk, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Ankara, 2008.
- Tuğrul, Talip, *Tunceli Alevîliğinde İnanç ve İbadet, Sarı Saltık Ocağı Örneği*, Basılmamış YL. Tezi, MÜ Sos. Bil. Ens., İstanbul, 2006.
- Uçar, Ramazan, *Sosyolojik Açıdan Alevîlik-Bektâşîlik, Abdal Musa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, 2008.
- Üçer, Cenksu, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, Ankara, 2010.
- Üzüm, İlyas, “Şâh-ı Merdan Murtaazâ Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2004, S.11, s. 75-104.
- _____, *Günümüz Alevîliği*, İstanbul, 1997.
- Yaman, Ali, *Alevîlik'te Dedelik ve Ocaklar*, İstanbul, 2004.
- Yemînî, Dervîş Muhammed, *Fazîlet-Nâme I (Giriş-İnceleme-Metin)*, Haz. Yusuf Tepeli, TDK Yay., Ankara, 2002.
- Yıldırım, Erdal, *Tunceli Alevîliği*, Basılmamış Doktora Tezi, Ata Üni. Sos. Bil. Ens., Erzurum, 2010.
- Yıldız, Harun, *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında*, Ankara, 2004.
- Yılmaz, Hulusi, *Sosyal Değişme Sürecinde Alevilik (Ankara Örneği)*, Basılmamış Doktora Tezi, İnönü Üni. Sos. Bil. Ens., Malatya, 2008.
- Çetin, Nurullah, “Mevlana Hümanist Bir Şair midir?”, *Edebiyat Ufku Dergisi*, 2008, http://www.edebiyatufku.com/artikel.php?artikel_id=141, 09.06.2015.
- Kılavuz, Hasan, “Alevilikte Tanrı Yok İnsan Var”, 2008, http://kiblesi-insan-olanlar.com/index.php?id=27&tx_ttnews%5Bpointer%5D=6&tx_ttnews%5Btt_news%5D=8&tx_ttnews%5BbackPid%5D=10&cHash=769249be32, 09.06.2015.
- Özdemir, Gülseren, *Pir Sultan Abdal'ın Şiirlerinde Eski Türk İnançlarının ve Animizmin Etkisi*. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, "2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni" (17-18-19 Ekim 2007) http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/gulseren_ozdemir_pir_sultan_abdal_animizm_inanclar.pdf. 11.06.2015